

สร้างสรรค์ปัญญา : ชุดพรมแดนความรู้ ลำดับที่ 1
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

พลังท้องถิ่น

บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน

ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย

สร้างสรรค์ปัญญา : ชุดพรมแดนความรู้ จัดพิมพ์โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการสังเคราะห์ และการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบและรอบด้าน เพื่อสร้างความก้าวหน้าทางวิชาการ และยกระดับความรู้ความเข้าใจของคนในสังคมเกี่ยวกับวิทยาการที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศและคุณภาพชีวิตของประชาชน

พลังท้องถิ่น

ผู้เขียน : ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย

พิมพ์ครั้งแรก : กุมภาพันธ์ 2547

พิมพ์และจัดจำหน่ายโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ชั้น 14 อาคารเอส เอ็ม ทาวเวอร์ ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน เขตพญาไท กทม. 10400

โทรศัพท์ 0-2298-0455-75 โทรสาร 0-2298-0476-9

<http://www.trf.or.th>

ราคา 40 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สีลาภรณ์ บัวสาย

พลังท้องถิ่น : บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน.-- กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.

44 หน้า

1. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม. I. ชื่อเรื่อง.

303.2

ISBN 974-7206-67-2

คำนำ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้จัดตั้งฝ่ายชุมชนขึ้นตั้งแต่ปี 2539 โดยมีวัตถุประสงค์ในเชิงพัฒนา คือ เพื่อเสริมสร้างให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนทั่วประเทศโดยรวดเร็ว เพราะเล็งเห็นว่า “ชุมชน” เป็นกลไกในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาประเทศทุกด้าน และการวิจัยเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งที่สามารถส่งผลต่อการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การผลักดันให้เกิดการขยายผล ทั้งในการทำให้นักวิชาการสาขาต่างๆ ได้เข้าไปร่วมศึกษาวิจัยและพัฒนางานในชุมชนท้องถิ่นอันจะช่วยให้ชุมชนมีขีดความสามารถในเชิงวิเคราะห์และวิชาการสูงขึ้น

ปัจจุบันฝ่ายชุมชนได้ให้การสนับสนุนงานวิจัยแล้วกว่า 250 โครงการ สามารถจัดกลุ่มตามยุทธศาสตร์ที่ต้องการขับเคลื่อน ได้แก่ กลุ่มงานวิจัยด้านนโยบาย โครงสร้างและระบบที่ส่งผลต่อชุมชน กลุ่มงานวิจัยด้านการศึกษา เด็ก และเยาวชน และกลุ่มงาน Research & Empowerment ด้านการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และการจัดการของชุมชน

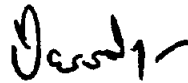
แม้ว่างานวิจัยเหล่านี้จะได้ถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำ เพราะโครงการส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่มีผู้ใช้ประโยชน์ชัดเจน และเป็นงานที่เรียกว่า Action Research ที่มุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน แต่ยังคงขาดการสังเคราะห์งาน

ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย ได้ใช้การเรียนรู้และประสบการณ์จากการทำหน้าที่ผู้อำนวยการฝ่ายชุมชนกว่า 8 ปีที่ผ่านมา สังเคราะห์ผลงานวิจัยหลายสิบโครงการ (งานวิจัยทั้งหมดนี้ได้ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับระหว่างทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา) จนกระทั่งตกผลึกเป็นหนังสือ “พลังท้องถิ่น” บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน ที่อยู่ในมือท่านเล่มนี้

ดร.สีลาภรณ์ได้ฉายภาพให้เห็นว่า ที่ผ่านมามีการพัฒนาชนบทของไทยมีภาครัฐเป็นผู้ทำการพัฒนา ซึ่งแม้จะประสบผลสำเร็จอย่างมากในด้านการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ที่สามารถเอื้อ

อำนวยความสะดวกสบาย แต่ขณะเดียวกันได้ส่งผลอย่างรุนแรงต่อคนในชนบทที่ต้องตกอยู่ใน
ภาวะเป็นผู้ถูกกระทำ ไม่สามารถลุกขึ้นมาบอกความต้องการของตนเองและไม่สามารถจัดการตนเอง
ได้ ทั้งที่เดิม ก่อนที่รัฐจะมุ่งเน้นการพัฒนา ชาวบ้านมีความสามารถที่เหมาะสมกับบริบทและชีวิต
ความเป็นอยู่ของเขา ปัจจุบันชาวบ้านถูกทำให้เชื่อว่า “อ่อนแอ” จัดการตัวเองไม่ได้ และการ
พัฒนานั้นก็ไม่เกิดผลที่ยั่งยืน รัฐไม่อาจถอนความช่วยเหลือแล้วทำให้ชาวบ้านยังอยู่ได้ด้วยตัวเอง
ได้

สกว. หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ภาพฉายจากหนังสือพลังท้องถิ่นในฐานะหนังสือสร้างสรรค์ปัญญา
ชุดพรมแดนความรู้เล่มนี้ จะสามารถรับใช้ผู้ที่เกี่ยวข้อง และผู้ที่สนใจงานด้านชุมชน ตลอดจน
สามารถตอบสนองเจตจำนงของ สกว. ที่ต้องการนำเสนอองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการสังเคราะห์
และการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบรอบด้าน เพื่อสร้างความก้าวหน้าทางวิชาการและยกระดับความรู้
ความเข้าใจของคนในสังคมเกี่ยวกับวิทยาการที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศและคุณภาพชีวิตของ
ประชาชนได้เป็นอย่างดี

ศ.ดร.ปิยะวาทิ บุญ-หลง

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

มีนาคม 2547

สารบัญ

คำนำผู้อำนวยการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย	3
เกริ่นนำ	7
โจทย์ของการทำงานพัฒนา : ความอับจนและปัญหา vs พลังและศักยภาพ	9
พลังท้องถิ่น	10
1. ฐานทรัพยากร	11
2. เครือข่ายทางสังคม	16
3. ระบบความรู้	20
4. วัฒนธรรมและความเชื่อ	30
นัยยะต่อการทำงานวิจัยและงานพัฒนา	34
รายชื่อโครงการวิจัยอ้างอิง	40

เกริ่นนำ

บทสังเคราะห์เรื่องพลังท้องถิ่นนี้ เขียนขึ้นจากการสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชนที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้ให้การสนับสนุนในระยะ 7-8 ปี ที่ผ่านมา ซึ่งผู้เขียนในฐานะผู้อำนวยการฝ่ายชุมชน ได้มีโอกาสที่ได้เห็นงานวิจัยที่สร้างความรู้ใหม่ๆ เกี่ยวกับเรื่องชุมชนจำนวนมากที่เป็นงานแนวหน้าของการเปิดพรมแดนความรู้ด้านชุมชนเพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ วิธีคิด นโยบาย และมาตรการที่รัฐพึงกระทำในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จนทำให้ผู้เขียนสามารถสังเคราะห์ประเด็นสำคัญที่มีความหมายต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนขึ้นมาได้ โดยวัตถุประสงค์เบื้องต้นของการสังเคราะห์คือเพื่อใช้ประกอบการสังเคราะห์นี้ในการบริหารงานวิจัยของฝ่ายชุมชนต่อไป แต่เมื่อได้มีโอกาสบรรยายในที่ต่างๆ มีผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านให้ความเห็นว่าข้อสังเคราะห์นี้มีนัยยะในเชิงทฤษฎีสำหรับการพัฒนาท้องถิ่นด้วย และน่าจะได้มีการเผยแพร่ให้กว้างขวาง ประกอบกับแรงกระตุ้นจากนักวิจัยอีกหลายท่าน ผู้เขียนจึงได้พยายามหาเวลาเขียนบทสรุปสังเคราะห์เรื่อง พลังท้องถิ่น นี้ขึ้น

ผู้เขียนใคร่ขอยกความดีและคุณค่าจากงานนี้หากมีขึ้น ให้แก่โครงการวิจัยต่างๆ ที่เป็นฐานความรู้ที่สำคัญของการสังเคราะห์องค์ความรู้ครั้งนี้โครงการวิจัยที่สำคัญที่ทำให้ผู้เขียนเริ่มเชื่อมโยงความคิดและกลั่นกรองจนตกผลึกได้นี้ ได้แก่ โครงการวิจัยในชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้ง 4 ภาค (รวม 29 โครงการ) โครงการวิจัยในชุดการศึกษากับชุมชน (รวม 17 โครงการ) โครงการตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน โครงการศึกษาทบทวนเรื่องทุนทางสังคม โครงการการศึกษาทางเลือก โครงการพลวัตเศรษฐกิจ 3 ลุ่มน้ำ โครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย 4 ภาค โครงการระบบสวัสดิการเพื่อคนจน โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน โครงการชุมชนแออัด และโครงการชุมชนประมง

การยกระดับความรู้ในเรื่องของชุมชนนี้ เกิดขึ้นได้เพราะเรามี “บันได” ที่ทำให้เราก้าวขึ้นไปได้ที่ละขั้น เราไม่อาจมายืนอยู่ในขั้นนี้ได้ หากปราศจากคุณูปการของบันไดขั้น

ก่อนหน้า และในขณะเดียวกันบันไดขั้นที่ยืนอยู่นี้ก็ยังไม่ใช่ขั้นสุดท้าย แต่เป็นเพียงอีกขั้น
หนึ่งที่จะช่วยสนับสนุนให้เราก้าวขึ้นไปได้อย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง เพื่อความเจริญก้าวหน้า
ของวงวิชาการไทย

ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย

พลังท้องถิ่น

โจทย์ของการทำงานพัฒนา :

ความอับจนและปัญหา vs พลังและศักยภาพ

จุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดของการทำงานใด ๆ ก็ตาม คือการตั้งประเด็นปัญหาหรือโจทย์ของการทำงาน นักบริหารส่วนใหญ่จะทราบดีว่าถ้าตั้งโจทย์ผิดหรือพลาดไป การดำเนินงานทั้งหมดก็เกือบจะไม่ได้อะไรเลย หรือได้ผลไม่คุ้มกับความเหนื่อยยากที่ระดมแรงกันทำ และมักจะไม่บรรลุเป้าหมายที่อยากจะไปให้ถึงจริง ๆ เพราะการตั้ง “โจทย์” ที่ดีนั้นหมายถึงการมองประเด็นปัญหาในเรื่องนั้น ๆ อย่างครบถ้วนรอบด้าน จนสามารถเลือกได้ว่าจุดไหนคือจุดที่ควรเริ่มต้นทำงานหรือแก้ปัญหาก่อน และจะส่งผลสะท้อนไปถึงจุดไหนที่สุดในที่สุดแล้วจะสามารถแก้ปัญหทั้งหมดได้ เช่น ในบริษัทที่มีผลประกอบการต่ำ หรือโรงเรียนที่ไม่มีคุณภาพ หากผู้บริหารตั้งสมมุติฐานว่าปัจจัยหลักคือพนักงานหรือครูในหน่วยงาน แล้วตั้งโจทย์การทำงานโดยมุ่งแก้แต่เรื่องแรงจูงใจ ชวัญ ทักษะ แล้ว เราอาจจะพบว่าพนักงานหรือครูมีความตั้งใจในการทำงานสูงขึ้น แต่ผลประกอบการโดยรวมของบริษัทก็ยังไม่ดีขึ้น หรือคุณภาพโรงเรียนก็ยังไม่ดีขึ้น ลักษณะแบบนี้คือการตั้งโจทย์พลาดเป้า เพราะขาดการวิเคราะห์ปัญหาอย่างเป็นองค์รวมที่เพียงพอต่อการทำให้มองได้ครบถ้วนว่าการจะยกระดับผลประกอบการของบริษัท หรือการพัฒนาคุณภาพของโรงเรียนนั้น เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปัจจัยใดบ้าง

การตั้งโจทย์ในการทำงานพัฒนาชนบทมักประสบปัญหาเดียวกัน คนทำงานพัฒนามักเริ่มจากสมมุติฐานว่าชนบทมีความอ่อนแอ ล้าหลัง ยากไร้ ขาดแคลน ดังที่มีผู้คิดคำสั้น ๆ ว่า “โง่ จน เจ็บ” ซึ่งในความเป็นจริงชนบทก็มักมีสภาพเช่นนั้นจริง ๆ เสียด้วย โดยเฉพาะในสายตาของคนเมือง นักพัฒนาส่วนใหญ่จึงมักเดินเข้าไปในหมู่บ้านแล้วพยายามตั้งคำถามว่าที่นี่มีปัญหาอะไร เพื่อจะได้หาทางแก้หรือช่วยเหลือ การตั้งโจทย์การทำงานพัฒนาเช่นนี้ถูกแค่ครั้งเดียว ผู้เขียนเองก็เคยคิดและมองปัญหาแบบเดียวกันนี้ จนได้มาเห็นข้อค้นพบจากงานวิจัยที่ทำให้ต้องเริ่มคิดทบทวนว่าการตั้งโจทย์การทำงานแบบเดิมนั้นน่าจะไม่มีสมบูรณ์ และส่วนที่ขาดหายไปนั้นคือส่วนที่เป็น **พลังและศักยภาพ** ที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งการ

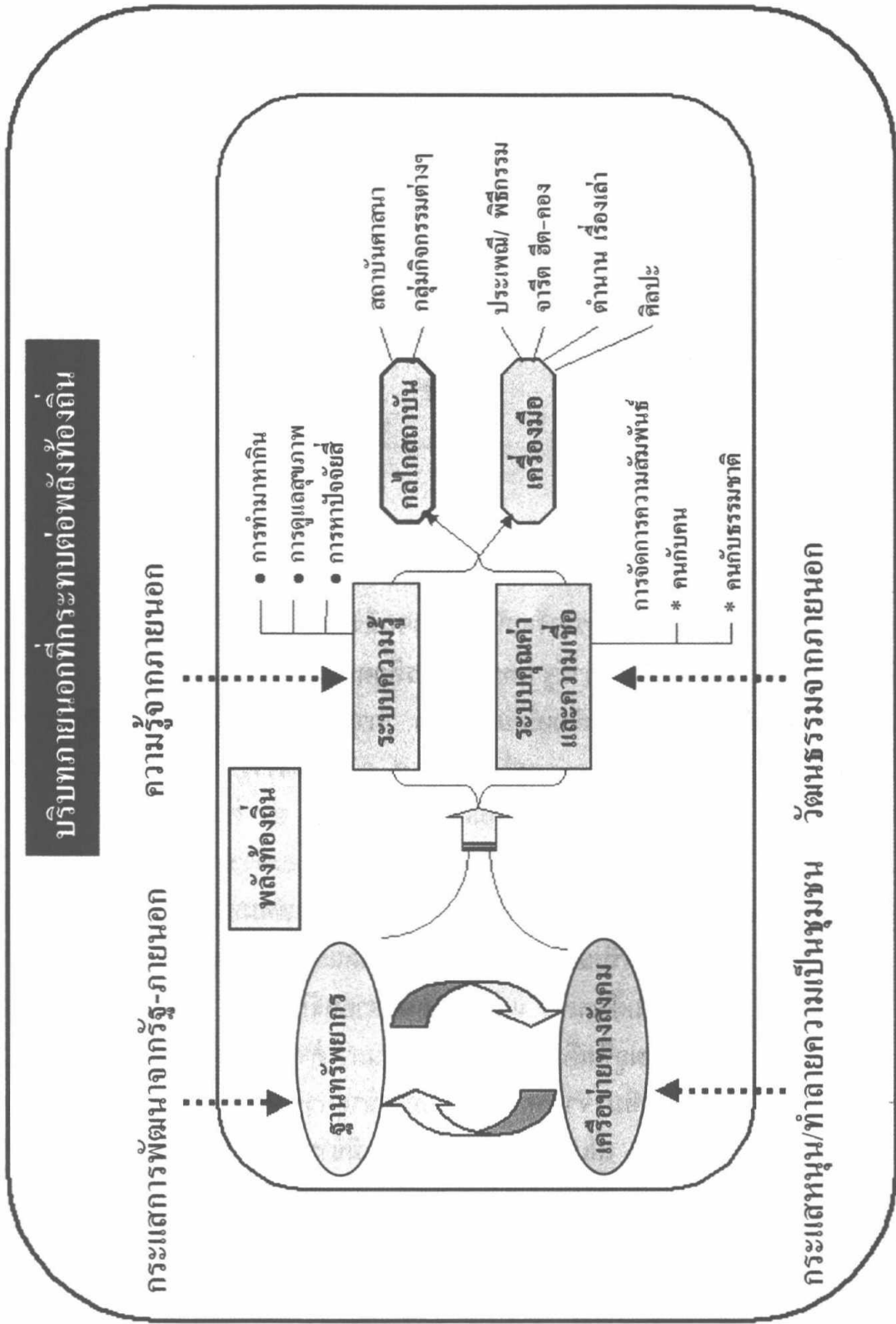
มองไม่เห็นสิ่งนี้ ส่งผลให้นักพัฒนากลายเป็นคนที่เข้าไปพยายามแก้ปัญหาหนึ่งแต่ก็มักมีผลกระทบต่อการสร้างปัญหาใหม่ให้ชุมชน อันเนื่องมาจากแนวทางการแก้ปัญหาอาจจะไม่สอดคล้องกับฐานพลังของท้องถิ่นหรือไปสร้างให้เกิดผลกระทบทางลบต่อฐานพลังของท้องถิ่นหรือเปลี่ยนแปลงฐานแห่งพลังนี้จนชาวบ้านรับไม่ได้ ปรากฏการณ์ประท้วงของสมาชิกคนจน สมาชิกเกษตรกรรายย่อย กลุ่มชาวบ้านต่อต้านโรงไฟฟ้า ท่อก๊าซ โรงบำบัดน้ำเสีย เขื่อน ประตุน้ำ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนความเห็นที่แตกต่างกัน ระหว่างรัฐกับชาวบ้านที่อยู่ในท้องถิ่นมาหลายชั่วอายุคน คำถามที่น่าสนใจคือ ชาวบ้านมีเหตุผลอย่างไรในการไม่ยอมรับ “ความช่วยเหลือ” ของรัฐ ถ้าหากเราเปลี่ยนสมมุติฐานว่าชาวบ้านไม่ได้ “โง่” จริงๆ แล้ว ถ้าเช่นนั้น อะไรคือเหตุผลของชาวบ้านในการต้องยอมออกมาเผชิญต่อสู้กับรัฐ ทำไมเขาต้องออกแรงชนิด “ยอมตาย” ทั้งๆ ที่การสู้กับรัฐนั้น ลางแพ้กก็เห็นๆ กันอยู่ ทำไม

ผู้เขียนไม่อาจหาญตอบคำถามได้ทั้งหมด แต่คิดว่ากรมองเข้าไปถึง “พลังของท้องถิ่น” คงจะช่วยทำให้หลาย ๆ คนมองเห็นเหตุผลของชาวบ้าน และเข้าใจคนกลุ่มที่เราเรียกว่า “ชาวบ้าน” มากขึ้น

พลังท้องถิ่น

การทำความเข้าใจเรื่องพลังของท้องถิ่น เริ่มต้นจากสมมุติฐานว่าในชุมชนท้องถิ่นของไทยมีศักยภาพเป็นทุนเดิมอยู่ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นอยู่รอดและเติบโตมาได้โดยไม่ต้องพึ่งพารัฐนัก จะเห็นได้ว่า แม้อัติตเมื่อรัฐไทยยังไม่เข้มแข็งหรือยังไม่สามารถเข้าถึงท้องถิ่นได้ ท้องถิ่นเขาก็อยู่มาได้ และในบางที่กลับมีความเจริญก้าวหน้าในระดับอาณาจักรเลยก็มี เช่น อาณาจักรล้านนา เป็นต้น ความสามารถของท้องถิ่นในการปรับตัวและพัฒนาได้นั้นไม่ใช่เหตุบังเอิญ แต่เป็นเพราะในท้องถิ่นนั้นมีฐานของพลังที่ทำให้ท้องถิ่นนั้นสามารถจัดการตัวเองได้ และหาความสมดุลพอดีของท้องถิ่นได้ด้วย ฐานที่สำคัญของพลังท้องถิ่นประกอบด้วย 4 ฐานที่สำคัญคือ

1. ฐานทรัพยากร
2. เครือข่ายทางสังคม
3. ระบบความรู้
4. วัฒนธรรมและความเชื่อ

ชุมชนใดที่องค์ประกอบทั้ง 4 นี้ ยังแข็งแกร่งอยู่ พลังของท้องถิ่นนั้นย่อมมีอยู่สูง อันจะเป็นทุนหรือศักยภาพพื้นฐานที่จะช่วยให้ท้องถิ่นเติบโตและพัฒนาได้ และรักษาสมดุลของตัวเองในระดับที่สมาชิกในชุมชนท้องถิ่นนั้นรับได้ เปรียบเสมือนบ้านที่มีฐานรากเป็นเสาเข็ม 4 ต้นที่ผูกโยงกันไว้ หากการพัฒนาจากภายนอกหากเข้าไปกระแทกเสาต้นใดต้นหนึ่งใน 4 ฐานนี้อย่างรุนแรง เสาอีก 3 ต้นที่ยึดโยงกันอยู่ก็จะถูกกระแทกกระเทือนไปด้วยทำให้บ้านทั้งหลังสั่นคลอนเสียสมดุล หากการกระทบกระแทกไม่รุนแรงนัก การต่อต้านก็จะไม่มาก และชาวบ้านมักจะพยายามหาทางปรับตัวปรับวิถีชีวิตให้พอไปกันได้กับบริบทใหม่ ในทางกลับกันหากนักพัฒนามองออกและพยายามทำให้โครงการพัฒนาต่างๆ จากภายนอกเข้าไปเสริมให้ฐานเหล่านี้มั่นคงแข็งแรงขึ้น ชุมชนก็จะได้รับประโยชน์มากและสามารถเข้มแข็งขึ้นได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

1. ฐานทรัพยากร

จากรายงานการวิจัยในชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทั้ง 4 ภาค รวม 29 โครงการ ที่มีการศึกษาข้อมูลจากการบอกเล่าของชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ มีข้อสรุปที่สะท้อนภาพออกมาในแนวเดียวกันว่า เมื่อราวร้อยปีก่อนมาจนถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ทุกท้องถิ่นในแผ่นดินไทยเรียกได้ว่ามีฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์มาก ชนิดที่ไม่ต้องดิ้นรนมากก็มีกินได้เหลือเฟือ ภาพนี้เริ่มเปลี่ยนไปเมื่อ “การพัฒนาประเทศ” เริ่มเข้ามาในพื้นที่ ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงนี้อยู่ระหว่างช่วง พ.ศ. 2475 ถึงราวๆ พ.ศ. 2510 (ประมาณช่วงต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2) ความเปลี่ยนแปลงในฐานทรัพยากรมาถึงชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งเร็วช้าต่างกันตามระยะความใกล้หรือความห่างจากศูนย์กลางของอำนาจรัฐและทุน คือพระนครธนบุรีหรือกรุงเทพมหานคร ตัวอย่างเช่น ในเขตตลาดพลูฝั่งธนบุรีเริ่มได้รับผลกระทบตั้งแต่มีการตัดสะพานพุทธฯ ราว พ.ศ. 2474 เพื่อเชื่อมระหว่างฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรี และสร้างถนนสายหลักอีก 11 สายตัดผ่านสวนฝั่งธนในย่านต่างๆ ทำให้ตลาดพลูซึ่งเดิมเคยเฟื่องฟูในด้านการค้าขายสินค้าการเกษตร เนื่องจากย่านนี้เป็นตลาดขึ้นสินค้าที่มาจากรอบนอกที่ป้อนเข้าสู่กรุงเทพฯ ตลาดพลูค่อยๆ แปรสภาพไปเป็นพื้นที่ชานเมือง เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับคนที่ข้ามไปทำงานฝั่งพระนคร มีบ้านเช่าเกิดขึ้นมากมาย ส่วนในพื้นที่ที่ห่างไกลจากศูนย์กลางออกไป เช่น แถบฉะเชิงเทรา แถบบริเวณแควระบมสียัด ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ป่าที่อุดมสมบูรณ์มาก กว่ากระบวนการหักล้างถางพง (เพื่อทำการเกษตร) และการให้สัมปทานป่าอันเป็นนโยบายที่รัฐบาลสนับสนุนในยุคนั้น จะเข้าไปทำให้เกิดการโค่นไม้ตัดป่าอย่างมโหฬาร ก็อยู่ในช่วงราว พ.ศ. 2500 (แม้ว่าการให้

สัมปทานตัดไม้ในป่าพนมสารคาม จะเริ่มครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475) ยิงห่างไกลกรุงเทพ ออกไปในชนบทเช่นภาคอีสาน กว่ากระบวนการตัดไม้ทำลายป่าจะเริ่มขึ้นก็ยิ่งล่าออกไปอีก ราว พ.ศ. 2500 เริ่มมีการถางป่าเพื่อทำการเกษตร แต่ป่ามาหมดจริง ๆ ในราว พ.ศ. 2510 เมื่อ เกิดปรากฏการณ์ที่ชาวบ้าน เรียกว่า “ปอมา ป่าหมด”

ฐานทรัพยากรของไทยมีหลากหลายมาก ซึ่งสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับความหลากหลายของระบบนิเวศ และระบบความรู้ที่ถูกสร้างสะสมและถ่ายทอดกันมาเพื่อบันดาลความอยู่รอดและความอยู่ดีมีสุขของคนในท้องถิ่นที่อยู่กับระบบนิเวศนั้น ๆ ฐานทรัพยากรที่สำคัญ ๆ ของประเทศได้แก่

1.1 ป่า

เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญและกระทบต่อผู้คนในท้องถิ่นจำนวนมากที่สุด งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหลายชิ้นชี้ให้เห็นว่า ภายใต้สภาพความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าในทุกที่ คนในท้องถิ่นสามารถอยู่กันอย่างมีกินมีใช้อุดมสมบูรณ์อย่างไร แม้ว่าจะขาดความสะดวกสบายถ้าเทียบกับยุคปัจจุบันที่มีสาธารณูปโภคและเครื่องมือเครื่องใช้ทันสมัยสภาพนี้เรียกได้ว่าหมดไปเกือบจะโดยสิ้นเชิงในทุก ๆ ท้องถิ่น ในช่วงทศวรรษ 2510 ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงความลำบากในการหาอยู่หากิน การต้องปรับตัวไปทำงานรับจ้างในเมือง การอพยพย้ายถิ่นกลายเป็นปรากฏการณ์ใหญ่ในช่วงเวลาดังกล่าวและสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน อันที่จริงแล้วหากวิเคราะห์ให้ชัดและลึกลงไปจะพบว่า การทำลายฐานทรัพยากรของท้องถิ่น นอกจากจะทำให้คนต้องอพยพเข้าเมืองอย่างขนานใหญ่ อันเป็นการบั่นทอนเครือข่ายทางสังคมในท้องถิ่นแล้ว ยังส่งผลทำให้ชาวบ้านหมดความสามารถที่จะหาเลี้ยงตัวเองได้ ชุดความรู้ที่เขาเคยมีในการหากินกับป่าไม่อาจช่วยเขาให้อยู่รอดได้อีก ความรู้ชุดนี้จึงถูกทอดทิ้งและหมดความหมายไป แต่ชาวบ้านที่ไปทำงานรับจ้างในเมืองก็ไม่มีความรู้ในงานที่ไปรับจ้างเขาทำ จึงได้แต่เป็นเพียงแรงงานในกระบวนการผลิตเท่านั้น ความไม่สามารถเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือความรู้หรือเทคโนโลยีนี้เอง ทำให้ชาวบ้านที่อพยพมาเป็นแรงงานในเมืองไม่สามารถล้มหน้าอ้าปากได้ เนื่องจากความรู้เดิมที่มีก็ใช้ไม่ได้ เพราะไม่มีที่จะใช้ และความรู้ใหม่ที่จะต้องใช้ก็ไม่มี

1.2 ลำน้ำ

ลำน้ำมีความหมายในเชิงฐานทรัพยากรใน 2 นัยยะ นัยยะแรก คือ ตัว “น้ำ” เองซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการทำการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าว และ

การทำสวน โดยทั่วไปคนเมืองมักไม่เข้าใจว่าน้ำแตกต่างกันอย่างไร มักคิดเพียงว่าน้ำก็คือน้ำ น้ำที่ใช้ปลูกข้าวก็ไม่ต่างจากน้ำอื่น ๆ แต่หากไปดูชาวสวนแถบนครไชยศรีไปจนถึงแม่กลอง เขาจะบอกได้ชัดเจนว่าพืชผลไม้ที่ปลูกได้ผลดีทำชื่อเสียงให้ท้องถิ่น จนทำให้พื้นที่แถบ อัมพวาได้ชื่อว่าเป็นแหล่งผลไม้สำคัญไม่น้อยไปกว่าสวนแถวฝั่งธนตามที่เรียกกันว่า “อัมพวา สวนนอก บางกอกสวนใน” หรือนครปฐมที่ปลูกส้มโอที่มีชื่อมากนั้น ล้วนเป็นเพราะน้ำที่มาหล่อเลี้ยงมีลักษณะพิเศษ คนแถบนั้นเรียกว่าเป็นเมือง “สามน้ำ” คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และ น้ำเค็มซึ่งขึ้นกับฤดูกาลและการขึ้นลงของน้ำในแต่ละช่วงทำให้พืชผลแถบนี้ได้รับน้ำกร่อยบ้าง เค็มบ้าง จืดบ้าง และผลลัพธ์ก็คือผลไม้ที่มีรสดีมาก ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาคือ การสร้างเขื่อนก็ตาม ประตูระบายน้ำ หรืออ่างเก็บน้ำก็ตามล้วนเป็นการเปลี่ยนภูมินิเวศของน้ำ ซึ่งกระทบต่อการไหลเวียนและคุณสมบัติของน้ำ ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่ทำมาหากินโดยอาศัยน้ำที่มีลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น และอาศัยความรู้ที่สร้างขึ้นมาตอบสนองบริบทเฉพาะของท้องถิ่นของเขา การเปลี่ยนแปลงฐานทรัพยากรดังนี้ จึงกระทบต่อความสามารถในการอยู่รอดของชีวิตของเขาอย่างลึกซึ้ง

นัยยะอีกประการหนึ่งของน้ำ คือทรัพยากรอันมากกับน้ำ ได้แก่ “สัตว์น้ำ” จากงานวิจัยที่ศึกษาวัฒนธรรมของคนทำประมงในลุ่มน้ำชี ชี้ว่าปลาในลุ่มน้ำชีมีเป็นร้อย ๆ ชนิด บางชนิดอยู่ในน้ำนิ่ง เช่น บึง หนอง กุด บางชนิดอยู่ในน้ำไหล เช่น ตามแม่น้ำลำคลอง และยังแบ่งเป็นปลาในน้ำลึก น้ำตื้นอีกด้วย ระบบนิเวศและภูมินิเวศของน้ำจึงมีผลต่อการเป็นแหล่งอาศัยของปลาหลากหลายชนิด และชาวบ้านในท้องถิ่นก็รู้ด้วยว่าจะจับปลาอะไร ต้องจับฤดูไหน ใช้เครื่องมืออะไร การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตามที่กระทบต่อภูมินิเวศและระบบนิเวศของน้ำย่อมกระทบต่อปลา และส่งผลถึงคนที่อยู่กับปลาในที่สุด ความรู้ที่ช่วยอธิบายได้ว่า ทำไมชาวบ้านที่ปากมูลจึงยืนยันการเรียกร้องให้เปิดเขื่อนปากมูลอย่างถาวร เพราะปลาในน้ำไหลคือแม่น้ำนั้นมีการเดินทางถึงกันจากแม่น้ำโขงเข้ามาถึงแม่น้ำมูล แม่น้ำชี และ ยังไปถึงแม่น้ำต้น ๆ ทาง เช่น แม่น้ำพองด้วย โดยเฉพาะในฤดูวางไข่ การปิดเขื่อนเป็นการกั้นเส้นทางเดินของปลา จนปลาบางชนิดหายไป เมื่อปลาหายไปเครื่องมือที่จับปลาประเภทนั้นก็ค่อย ๆ หายไปด้วย และยิ่งคนมากขึ้นแต่ปลามีเท่าเดิมหรือน้อยลง การแก่งแย่งก็มากขึ้น สุดท้ายคนจับปลาก็จึงหายไปด้วยเพราะอยู่ไม่ได้

จะเห็นได้ว่า การทำลายฐานทรัพยากรซึ่งเป็นฐานหลักของการทำมาหากินของคนในชนบท ทำให้คนชนบทต้องหนีตายเข้าเมืองมาเป็นแรงงานทั้งที่เขามีความรู้ แต่ผลพวงจาก

การพัฒนาได้ทำให้ความรู้ของเขาหมดความหมาย เป็นความรู้ประเภทที่ไม่มีที่ให้อใช้ ส่วนความรู้ที่จำเป็นต้องใช้เมื่อมาทำงานในภาคอุตสาหกรรมหรือภาคบริการ เขาก็ไม่มีและกลายเป็นคนที่เสียเปรียบต้องมาเริ่มต้นเรียนรู้กันใหม่

1.3 ชายฝั่งทะเล

เป็นระบบนิเวศอีกแบบหนึ่งที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ สัตว์น้ำ ป่าชายเลน และเกลือทะเล ชาวบ้านในท้องถิ่นที่อยู่ชายฝั่งทะเลอาศัยยังชีพจากการทำประมงชายฝั่งหรือประมงขนาดเล็ก การเผาถ่านจากไม้โกงกางในป่าชายเลน การทำนาเกลือ เป็นต้น โดยทั่วไปการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรชายฝั่งทะเลจะเกิดขึ้นคล้าย ๆ กันทั่วประเทศ คือมีการทำลายป่าชายเลนทำให้แหล่งอนุบาลตัวอ่อนของสัตว์น้ำเสื่อมโทรมลงปลาก็ลดลงไปด้วย ชาวประมงชายฝั่งก็มีชีวิตลำบากขึ้น พร้อม ๆ กับการพัฒนาเครื่องมือประมงทันสมัยที่มีอานุภาพทำลายล้างสูง ซึ่งนายทุนที่ทำประมงเชิงพาณิชย์มักลักลอบนำมาใช้ เช่น อวนรุน อวนลาก เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ยังมีระบบนิเวศชายฝั่งอีกแบบหนึ่ง ที่มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงเป็นพิเศษอันเกิดจากการกระทำโดยนโยบายของรัฐ ได้แก่ ระบบนิเวศแบบชายฝั่งทะเลกึ่งปิด หรือทะเลสาบน้ำเค็ม เช่น แอ่งทะเลสาบสงขลา ปากพนัง อ่าวปัตตานี เป็นต้น ในพื้นที่เหล่านี้รัฐมีบทบาทในการเข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของน้ำอย่างชัดเจนด้วยการสร้างเขื่อน หรือประตูระบายน้ำกั้นน้ำเค็ม การสร้างแนวกันคลื่นหน้าอ่าว หรือการปิดคลองเช่นที่ปากกระวะ เป็นต้น ชาวบ้านในท้องถิ่นล้วนสะท้อนเสียงคล้าย ๆ กันไม่ว่าจะจากงานวิจัยชิ้นไหน ว่าการกระทำของรัฐแม้จะด้วยเจตนาดีที่จะทำให้มีน้ำจืดเพื่อการปลูกข้าวเลี้ยงคนในท้องถิ่น แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่เขายังชีพด้วยการจับปลา เมื่อระบบนิเวศเปลี่ยน มีการสะสมของตะกอนทะเลสาบตื้นเขิน น้ำเสีย ปลาก็ลดลง เขาหาเลี้ยงชีพไม่ได้ สำหรับชาวบ้านแล้วการเปลี่ยนอาชีพจากการทำประมงให้หันไปทำนาไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะการที่เขายังชีพอยู่กับวิถีทำมาหากินหนึ่งใดก็ตาม มันหมายความว่าเขามีความรู้เรื่องนั้น ๆ แล้วจู่ ๆ จะให้เขาหันไปปลูกข้าวโดยไม่มีความรู้ความชำนาญเขาย่อมทำไม่ได้ดี และที่มักไม่ค่อยมีใครสนใจจะถามกันคือ ถ้าจะให้เขาทำนา เขามีที่ดินหรือเปล่า ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอีกตัวหนึ่งในการตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพ หากจะเปรียบแล้วก็เหมือนกับการให้นักวิชาการหรืออาจารย์ที่สอนบริหารธุรกิจเปลี่ยนอาชีพไปค้าขายทำธุรกิจ ก็ต้องไปเริ่มต้นใหม่ เพราะไม่มีความรู้ความชำนาญ ไม่มีทุนหรือปัจจัยการผลิตนั่นเอง สาเหตุที่เขาเปลี่ยนได้ยากก็เพราะไม่มีฐานทรัพยากร และมีความรู้คุณละชู้ด

กับที่จำเป็นต้องใช้

2. เครือข่ายทางสังคม (Social network)

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เมื่อต้องบุกเบิกพื้นที่ใหม่ ๆ จำเป็นต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงและปลอดภัยในชีวิตหรือเพื่อความอยู่รอดนั่นเอง และแม้เมื่อชุมชนนั้นก้าวพ้นภาวะอันตรายเพื่อความอยู่รอดแล้ว เครือข่ายทางสังคมก็ยังคงเป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในท้องถิ่น ชาวบ้านไทยในชนบทรู้จักเครือข่ายทางสังคมนี้เป็นอย่างดีและใช้เป็นด้วย เช่น เขารู้ว่าถ้าจะสร้างโรงเรียนให้สำเร็จโดยการระดมทรัพยากรและแรงงานจากชาวบ้านจะต้องไปหาใครก่อนที่เป็นผู้นำที่ชาวบ้านเคารพนับถือ จะต้องบอกกล่าวคนกลุ่มไหนที่เป็น “เจ้าที่เจ้าทาง” คนกลุ่มไหนไม่ถูกกันและอย่าเอามา ร่วมงานกันเพราะจะเสียเรื่อง ฯลฯ อันที่จริงแล้ว คนในวงการธุรกิจหรือพ่อค้าก็รู้จักใช้ประโยชน์จากสิ่งนี้เป็นเหมือนกัน เพียงแต่เขาไม่ได้เรียกมันว่าเครือข่ายทางสังคม แต่เรียกว่า “connection”

เครือข่ายทางสังคมเป็นพลังที่สำคัญของการพัฒนาท้องถิ่น พอ ๆ กับเส้นสายทางธุรกิจ เป็นปัจจัยสำคัญของการทำธุรกิจให้ประสบความสำเร็จ ประเด็นที่น่าพิจารณาในเรื่องเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคมนี้มีอยู่ 2 ประเด็น คือ ลักษณะของสายสัมพันธ์ทางสังคม และคุณภาพของสายสัมพันธ์นั้น

2.1 ลักษณะของสายสัมพันธ์ทางสังคม

ลักษณะของสายสัมพันธ์ทางสังคม หมายถึงประเภทของความสัมพันธ์ที่ยึดโยงคนเอาไว้ด้วยกันเป็นเครือข่าย ในการทำให้กลุ่มมีความผูกพันกันเหนียวแน่น สมัคสมานสามัคคี ช่วยเหลือกันและกันได้ นั่น ต้องการเครื่องผูกร้อยยึดโยง (bondages) การยึดโยงบางส่วนเกิดขึ้นเพราะเป็นเครือญาติ ในบางหมู่บ้านแม้ในปัจจุบันจะยังพอบพบได้ที่มีคนเป็นญาติกันเกือบทั้งหมู่บ้าน การยึดโยงบางส่วนเกิดขึ้นจากการมีระบบความเชื่อร่วมกัน เช่น การนับถือศาสนาเดียวกัน เช่น กลุ่มชุมชนอิสลามในลุ่มทะเลสาบสงขลา การนับถือครูบา นับถือพระธาตุองค์เดียวกันในภาคเหนือหรืออีสาน เป็นต้น ในช่วงบุกเบิกหักล้างถางพงและการทำการเกษตรซึ่งต้องใช้แรงงานมากนั้น การสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์ของคนที่อยู่ในท้องถิ่นมีนัยยะที่สำคัญยิ่งต่อการระดมแรงงานซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และต่อการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตว่าแม้ยามตกทุกข์ได้ยากก็ยังพอหันหน้าไปหาญาติมิตร

เกลอ หรือเสี่ยวที่ผูกคองกันไว้เพื่อช่วยเหลือกัน ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ การขุดลอก ลำเหมืองฝายในภาคเหนือโดยคนที่อยู่ในระบบเหมืองฝายเดียวกันหรือใช้ลำน้ำร่วมกัน การลงแขกเกี่ยวข้าวในภาคกลางของคนใน ชุมชนเดียวกัน การผูกเกลอของคนในท้องถิ่นภาคใต้ การเอามือเอาแรงของคนในภาคอีสาน ล้วนเป็นตัวอย่างของการผูกสัมพันธ์เพื่อระดม แรงงานมาช่วยกันทำงานของชุมชนหรือของครัวเรือน ซึ่งลำพังกำลังของคนในครัวเรือน หนึ่งใดไม่เพียงพอ ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดร่วมกันของคนทั้งชุมชน

ในระดับที่กว้างขึ้น เครื่องยึดโยงสายสัมพันธ์ของกลุ่มคนเอาไว้ด้วยกัน คือวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เราจะเห็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มได้ชัดเจนมาก กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่นหนึ่งใด ย่อมมีปฏิสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรและระบบนิเวศของ ท้องถิ่นในที่นั้น ก่อเกิดเป็นวิถีทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ๆ วัฒนธรรมจึงเป็นทั้งเครื่อง บ่งบอกเอกลักษณ์ของกลุ่มชน และเป็นเครื่องผูกร้อยยึดโยงคนเอาไว้ด้วยกัน โดยมีเครื่องมือ เช่นวิธีการแต่งกาย การกินอยู่ ประเพณี พิธีกรรม จารีตต่าง ๆ ที่ควบคุมกำกับพฤติกรรม ของคนในกลุ่มให้เหมือน ๆ กัน

อย่างไรก็ดี ในสภาพข้อเท็จจริงของสังคมไทยในปัจจุบัน เราแทบจะหาชุมชนที่เป็น กลุ่มชาติพันธุ์เดียวโดยบริสุทธิ์แทบจะไม่ได้แล้วมีการแต่งงานข้ามเผ่าอยู่มากมายในทุกท้องถิ่น เราจะพบกลุ่ม “ลูกครึ่ง” เต็มไปหมดทั้งไทยปนจีน จีนปนแขก มอญปนลาว กะเหรี่ยงปนลัวะ ฯลฯ ยังไม่นับกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยในกลุ่มคนไทย(ไต) กลุ่มลาว กลุ่มจีน ซึ่งมีชาติพันธุ์ย่อย ๆ อีกหลายสิบกลุ่ม ดังนั้นการจะใช้วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นเครื่องบ่งบอกสายใย ความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายทางสังคมในยุคปัจจุบันจึงไม่อาจใช้ได้ทั้งหมดเสมอไป

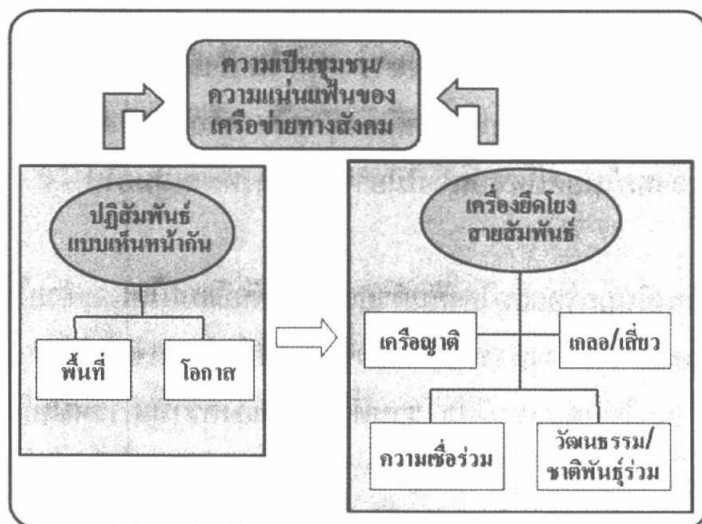
ความเข้าใจว่าคนในชุมชนท้องถิ่นผูกร้อยยึดโยงกันด้วยสายสัมพันธ์แบบไหนจะช่วยให้ นักพัฒนาสามารถเข้าใจพื้นฐานของโครงสร้างทางสังคมของชุมชนที่กำลังจะเข้าไปทำงาน พัฒนา เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างคนในกลุ่มและผู้นำ รวมทั้งระดับของความเคารพนับถือ เชื่อฟังผู้นำของคนในกลุ่ม ในท้องถิ่นบางแห่งมีผู้นำเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เช่นหมอขวัญ ซึ่งสามารถช่วยว่ากล่าวตักเตือนและยุติข้อพิพาทในชุมชนได้ทีเดียว ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้นำกับกลุ่มที่มีรากฐานมาจากวัฒนธรรมนี้ทำให้ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมของ ท้องถิ่นไทยมีลักษณะเด่น คือเป็นระบบอุปถัมภ์ ซึ่งแต่เดิมมาวางอยู่บนฐานของการช่วยเหลือ เกื้อกูลกัน และพัฒนามาเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์ในแนวตั้งระหว่างคนที่มากกว่ากับคน

ที่มีน้อยกว่า ประเด็นที่น่าพิจารณาคือ หากมองระบบอุปถัมภ์ด้วยวิถีคิดทางตะวันตกจะเห็น สิ่งนี้เป็นระบบที่ไม่ดี เป็น Spoil system แต่หากมองจากพื้นฐานความสัมพันธ์ในสังคมไทย สิ่งนี้มีข้อดีอยู่ไม่น้อยในการช่วยเหลือผู้ด้อยกว่าในยามลำบาก แม้ว่าจะทำให้เกิดการพึ่งพากัน สูง ประเด็นจึงน่าจะอยู่ที่ว่าเรารู้จักการเลือกใช้จุดแข็งของสิ่งที่มีมาในสังคมโดยพื้นฐานทาง ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแค่ไหน เพื่อให้เกิดผลทางบวกต่อการพัฒนาท้องถิ่น

นอกจากนี้ ในการทำความเข้าใจกับเครือข่ายทางสังคมนั้น นอกจากจะดูที่เครือข่ายโดยตรงแล้ว ในทางตรงกันข้าม ก็อาจดูได้จากความขัดแย้งในชุมชน (conflict) ก็ได้ ว่าคนในชุมชนมีความขัดแย้งกันในเรื่องอะไรแล้วสาวไปถึงว่ากลุ่มไหนคิดเห็นขัดแย้ง กับกลุ่มไหน มีใครเป็นแกนนำทางความคิด ก็จะสามารถทำความเข้าใจเรื่องผู้นำและกลุ่ม ในชุมชนได้เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่าจุดสำคัญที่ต้องระลึกไว้เสมอ คือ เรากำลังค้นหาพลังที่ซ่อนอยู่ในเครือข่ายทางสังคมนี้ ไม่ใช่ไปขยายประเด็นความขัดแย้ง ของชุมชนให้ใหญ่โตจนกลายเป็นการค้นหาปัญหามากกว่าพลัง

2.2 คุณภาพของสายสัมพันธ์ทางสังคม

คุณภาพความเหนียวแน่นของสายใยทางสังคมนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความเป็นชุมชนนั่นเอง รศ. ดร. อคิน รพีพัฒน์ เคยกล่าว ไว้ในงานเรื่องชุมชนแออัด ในช่วง

ของการพัฒนาโจทย์การวิจัยที่มี ผู้ถามถึงความหมายของความเป็นชุมชน ท่านตอบว่าให้ดูที่คุณภาพของความสัมพันธ์ของคนที่มีต่อกันว่าแน่นแฟ้นเพียงใด ยิ่งแน่นแฟ้นมากก็ยิ่งมีความเป็นชุมชนสูง

จากการอ่านงานวิจัยชุมชนจำนวนมาก ผู้เขียนพบว่าลักษณะ

ที่เด่นเป็นพิเศษของการสร้างความเป็นชุมชนที่ผูกพันกันแน่นแฟ้นคือการที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กันแบบเห็นหน้า (face-to-face interaction) เราจะได้ยินคำพูดพื้นบ้านง่ายๆ ที่ใช้เป็นเครื่องยุติปัญหาความขัดแย้งหรือแก้ปัญหาต่างๆ เช่น “คนเห็นๆ กันอยู่” “รู้จักกันมา

ตั้งแต่รุ่นปู่รุ่นย่าตาทวด” “ก็ช่วย ๆ กันไป คนบ้านเดียวกัน” สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าการมีปฏิสัมพันธ์แบบเห็นหน้ากัน เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่จะทำให้การช่วยเหลือเกื้อกูล การแบ่งปัน เอื้ออาทรกัน การผ่อนปรนแก้ปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ และทำให้สังคมในชุมชนนั้นดำเนินไปได้ด้วยความสงบสุขพอประมาณ การรักษาความสัมพันธ์แบบเห็นหน้ากันนี้จะเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชุมชนในอดีตและสืบต่อมาจนทุกวันนี้ ชุมชนได้สร้างเครื่องมือและกลไกเพื่อทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์แบบเห็นหน้ากัน เช่น การไปวัดทุกวันพระ หรือวันสำคัญทางศาสนา การจัดพิธีกรรมต่าง ๆ เราจะเห็นได้ว่าในชนบทส่วนใหญ่ วัดจะเป็นสถานที่หลักในการจัดกิจกรรมเกือบทุกอย่างของคนในชุมชนร่วมกัน ให้คนทุกรุ่นทุกวัยได้มาพบปะสังสรรค์ ฟังเทศน์ฟังธรรม และประกอบกิจกรรมตามประเพณีตามเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ตลอดเกือบทุกเดือนทั้งปีนอกจากนี้ในชุมชน ยังมีการสร้างให้มีพื้นที่พบปะเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้อื่น ๆ อีก เช่น ตามตลาด ร้านกาแฟ ศาลาวัด เป็นต้น การจัดให้มี “พื้นที่” และ “โอกาส” (time and space) นี้ เป็นเครื่องมือสำคัญในการทำให้คนในชุมชนสามารถมีกิจกรรมร่วมกันแบบพบปะเห็นหน้ากันได้ อันเป็นการช่วยธำรงรักษาสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้มีความผูกพันร่วมกัน เราจะสังเกตได้ชัดเจนว่าในชุมชนที่อ่อนแอไม่ค่อยจะมีความเป็นชุมชนเหลืออยู่นั้น เราจะหาสิ่งที่เรียกว่าสำนักหรือความผูกพันร่วมกันแทบไม่พบ ซึ่งก็จะสะท้อนได้จากการไม่มีกิจกรรมที่ทำร่วมกันของคนในชุมชนนั้น

นอกจากนี้ จากงานในชุดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ซึ่งศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นต่าง ๆ ในทั่วทุกภาค ผู้เขียนพบว่า ปัจจัยที่มีผลกระทบมากต่อการเปลี่ยนความสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่น คือ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ทางกายภาพ ที่ชาวบ้านใช้เป็นพื้นที่พบปะเสวนา เช่น การสร้างสะพาน การตัดถนนผ่าตลาด การย้ายวัด การสร้างโรงเรียน รวมไปถึงการสร้างเขื่อนด้วย การเปลี่ยนแปลงพื้นที่กายภาพเหล่านี้ ทำให้คนที่เคยใช้ลำน้ำ หนองน้ำ วัด ตลาด หรือเส้นทางคมนาคมเดียวกันร่วมกัน และเคยมีโอกาสดูพบปะพูดคุยจากกันต้องแยกจากกันไปหรือห่างกันออกไป ยิ่งเครื่องอำนวยความสะดวกในการสื่อสาร และโทรคมนาคมดีขึ้น คนยิ่งไม่ต้องมาเห็นหน้ากันเพราะสามารถติดต่อถึงกันได้ด้วยโทรศัพท์หรือเครื่องมือสื่อสารอื่น นับวันความสัมพันธ์ก็ยิ่งห่างเหินออกไปเรื่อย ๆ สิ่งเหล่านี้ทำให้ความสัมพันธ์ของชุมชนที่เคยแน่นแฟ้นแผ่วจางลง

จากงานศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในภาคต่าง ๆ ชี้ว่า ลักษณะการผูกสายสัมพันธ์และความแน่นแฟ้นของความสัมพันธ์ของผู้คนในท้องถิ่นนี้จะมีมาก ก่อนยุคเริ่มต้นแผน

พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ราว พ.ศ. 2500 และค่อย ๆ จางลงอย่างรวดเร็วหลังจากเข้าสู่ยุคพัฒนาเต็มที่ การที่ฐานทรัพยากรถูกทำลายลงจนคนต้องอพยพโยกย้ายออกไปหางานทำในเมือง เป็นเหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชนบทอ่อนแอ เพราะกำลังคนและกำลังสมองที่จะพัฒนาท้องถิ่นโยกย้ายออกไป ถึงจะกลับมาบ้านบ้างก็เพียงปีละ 1-2 ครั้ง กระบวนการพัฒนาประเทศที่เกิดขึ้นมาในรอบเกือบครึ่งศตวรรษนี้จึงเป็นการสร้างผลกระทบโดยตรงต่อการทำลายเครือข่ายทางสังคมในชนบท และทำให้พลังของท้องถิ่นในการพัฒนาตัวเองลดถอยลงอย่างรวดเร็ว

3. ระบบความรู้

ระบบความรู้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากที่จะเป็นตัวตัดสินว่า ท้องถิ่นจะมีพลังแข็งแกร่งขนาดไหน สามารถเผชิญปัญหาอุปสรรคได้ขนาดไหน จากงานวิจัยดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน ชี้ให้เห็นถึงทุนประเภทหนึ่งที่เรียกว่า “ทุนความรู้” ที่ชุมชนมีอยู่ ชุมชนที่อยู่มานานในท้องถิ่นส่วนใหญ่จะมีการพัฒนาชุดความรู้ของตัวเองขึ้นมาเพื่อการทำมาหากินเพื่อการดูแลสุขภาพและหาปัจจัยสี่ที่จะช่วยให้ชีวิตมีความเป็นอยู่ที่สุขสบายตามควร งานวิจัยชิ้นนี้ชี้ว่ายิ่งชุมชนสามารถเรียนรู้ ปรับตัว รับความรู้ใหม่ๆ จากภายนอกมาต่อยอดกับความรู้เดิมที่มีอยู่ได้มาก ชุมชนนั้นจะยิ่งเข้มแข็งมาก ส่วนชุมชนที่อ่อนแอมักเป็นชุมชนที่ไม่สามารถนำความรู้เดิมมายกระดับและปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ๆ ได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชาวบ้านไม่ได้มองว่าตัวเองมีความรู้อะไรอยู่เป็นทุนเดิม ส่วนนักพัฒนาเองโดยเฉพาะในสายด้านการศึกษาก็ไม่ค่อยมองทุนความรู้เดิมของชาวบ้าน เปรียบเสมือนการเอาต้นไม้(ความรู้)ใหม่ไปปลูกลงโดยไม่ดูว่าเดิมที่นั่นเขามีตอความรู้เดิมอะไรอยู่บ้าง ตอเดิมนั้นโดยทั่วไปมักเป็นพันธุ์ที่เหมาะสมกับบริบทคือสภาพดินฟ้าอากาศในพื้นที่อยู่แล้ว ถ้าเอาไม้พันธุ์ใหม่ไปปลูกจะต้องใช้เวลาในการปรับตัวนาน หรือไม่ก็อาจจะอยู่ไม่รอดเลยในบริบทนั้น นักพัฒนาน่าจะตั้งคำถามว่าเราน่าจะติดตามหรือต่อกิ่งจะดีกว่าปลูกใหม่เลยไหม ซึ่งก็หมายถึงว่าน่าจะหาทางช่วยยกระดับความรู้ของชาวบ้านให้เขาสามารถจัดการกับปัญหาใหม่ๆ ได้

ในแวดวงวิชาการไทยเริ่มรู้จักความรู้ของคนในท้องถิ่นภายใต้วาทกรรมชุด “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” กระแสความสนใจในความรู้ของชาวบ้านในชนบทเริ่มขยายตัวกว้างขวางขึ้นในช่วงประมาณปี 2530 หลังจากการพิมพ์งานในชื่อเดียวกันนี้ของ ดร. เสรี พงศ์พิศ ซึ่งทำให้เกิดการยอมรับความรู้ของชาวบ้านสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ โดย ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ซึ่งเป็นเลขาธิการในช่วงนั้นได้ให้ความสนใจ

และสนับสนุนงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างจริงจัง และมีการสนับสนุนให้สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องนี้มากขึ้น ในขณะเดียวกันนักพัฒนาเอกชนจำนวนไม่น้อยก็หันมาสนใจการทำงานพัฒนาในแนววัฒนธรรมชุมชน และศึกษาเรื่องของความรู้พื้นบ้านเช่นกัน จากการสังเคราะห์งานวิจัยในชุดโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและชุดการศึกษาชุมชน ผู้เขียนพบประเด็นที่น่าสนใจที่มีนัยยะต่อการทำงานพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้

3.1 ลักษณะของความรู้ท้องถิ่น

1) ความสัมพันธ์ของความรู้กับบริบทฐานทรัพยากร ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรับใช้การสร้าง ความอยู่รอด หลักประกันความมั่นคงให้กับชีวิต คนที่อยู่ในบริบทสิ่งแวดล้อมแบบใด ก็ จะพัฒนาระบบความรู้ขึ้นมาใช้เพื่อตอบสนองความจำเป็นในการยังชีพ ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ การจัดหาปัจจัยสี่ต่าง ๆ ชาวบ้านในชนบทไทยในทุกที่มีทุนเดิมของความรู้เหล่านี้ย่อมอยู่รอดมาได้ อย่างไรก็ตามระบบความรู้เหล่านี้ได้ถูกละเลยมองข้าม หรือไม่ถูกนับว่าเป็น “ความรู้” ที่มีค่า ชุดความรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากประสบการณ์จริงในชีวิตจริงในท้องถิ่น แทบจะไม่มีที่ยืนอยู่ในสารบบความรู้ที่ควรได้รับการถ่ายทอด ในช่วงเวลานับแต่การพัฒนา ระบบการศึกษาไทยตามแบบตะวันตก

ลักษณะที่สำคัญที่เป็นจุดเด่นของระบบความรู้ของท้องถิ่นของไทยที่มักจะถูกมองข้ามคือบริบทที่ก่อเกิดของความรู้ นั้น มีฐานสำคัญอยู่ในภาคการเกษตรและอิงอาศัยทรัพยากรชีวภาพตลอดจนดินฟ้าอากาศของเขตร้อนซึ่งมีความหลากหลายของพันธุ์พืชสูง เราจะเห็นได้ว่าในทุกท้องถิ่นจะมีหมอพื้นบ้านที่มีความรู้เรื่องสมุนไพรเป็นอย่างดี และมีตำรายาหลายแบบที่พัฒนาขึ้นจากฐานของพืชพันธุ์ที่หาได้ในท้องถิ่น ตัวอย่างเช่น ตำรายารักษาคนถูกงูกะปะกัดสำหรับหมอมอที่พัทลุงจะมีตำราที่ต่างกับหมอมอที่เพชรบุรี ทั้ง ๆ ที่เป็นการรักษาพิษจากงูชนิดเดียวกัน เป็นต้น นอกจากนี้ ชาวนาชาวสวนของไทยยังมีความสามารถสูงมากในการปรับปรุงพันธุ์พืชพันธุ์ผลไม้จากพันธุ์พื้นเมืองในท้องถิ่นที่มีอยู่หลากหลาย จากงานศึกษาเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพในกรณีของพันธุ์ทุเรียน พบว่ามีถึง 50 กว่าชนิดที่ชาวบ้านรู้จัก เช่น ชะนี กบ ลวง หมอนทอง ละอองฟ้า กระจุม กะเทย ฯลฯ แต่น่าเสียดายที่กระบวนการส่งเสริมและจัดการของรัฐได้ปล่อยให้กลไกตลาดเข้ามามีอิทธิพล จนปัจจุบันเหลือทุเรียนอยู่ไม่กี่พันธุ์ที่ขายอยู่ในตลาด แทนที่จะส่งเสริมด้วยการหาจุดแข็งจุดขายบนฐานของความหลากหลาย

หลายนี้ ในทำนองเดียวกัน การศึกษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในเขตอีสานก็พบว่า ชาวนายังจดจำพันธุ์ข้าวพื้นบ้านได้มากกว่า 100 สายพันธุ์ และปัจจุบันยังมีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ชาวนายังปลูกอยู่มากกว่า 25 สายพันธุ์

ประเด็นที่น่าสนใจคือ คนที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องพันธุ์พืชและความหลากหลายเหล่านี้คือชาวบ้านในท้องถิ่น ดังนั้น คำถามสำคัญที่น่าจะถามคือ รัฐควรจะไปปกป้อง เชื่อมโยง และต่อยอดความรู้นี้อย่างไร ในกระแสที่ทั่วโลกกำลังตื่นตัวเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ และหันมาเน้นการศึกษาเรื่อง biodiversity โดยเฉพาะในภูมิภาคเขตร้อนของโลก มีความพยายามของประเทศตะวันตกหลายประเทศในการหาทางเข้ามาศึกษาเรื่องนี้ในประเทศไทยผ่านการเสนอให้ความช่วยเหลือหลายรูปแบบ แต่ในประเทศไทยเอง เรายังตอบไม่ได้ด้วยซ้ำว่า เรามีความรู้เรื่องนี้แม่นยำและกว้างขวางแค่ไหน และควรจะจัดการกับความรู้ชุดนี้อย่างไรที่จะเป็นการปกป้องคุ้มครองภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่น รวมทั้งฐานทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพนั้นด้วย

นอกจากนี้ นัยยะที่สำคัญมาก ที่เสมือนเส้นผมบังภูเขาที่คนมักจะมองข้ามไป คือ ประเด็นที่ว่า ชุดของความรู้นั้นมีบริบทที่ก่อเกิดและมีผู้ใช้ประโยชน์จากความรู้ นั้นจริง ๆ จึงเป็นชุดความรู้ที่มีการสร้าง สะสม และถ่ายทอดสืบต่อ ๆ กันมา ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงบริบทที่เป็นที่ก่อเกิดของความรู้ชุดใดชุดหนึ่ง จะมีผลทำให้ความรู้ชุดนั้นหมดคุณค่า/คุณประโยชน์ที่เคยมี ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมได้แก่ การโค่นป่า ทำให้ชุดความรู้ของคนที่อยู่กับป่า ไม่ว่าจะในด้านการทำมาหากิน การเลือกไม้มาสร้างบ้านและใช้งาน การเลือกพืชสมุนไพรในป่ามาเป็นยา ฯลฯ ความรู้เหล่านี้จะหมดความหมายไป เมื่อไม่มีป่า คนที่เคยอยู่ได้กับป่าจึงอยู่ต่อไปไม่ได้ เพราะไม่มีทรัพยากรจะทำมาหากิน และเมื่อเขาต้องดิ้นรนไปหางานรับจ้างในเมือง งานนั้นก็ไม่ได้เอื้อให้เขาใช้ศักยภาพคือ ทุนความรู้ที่เขาได้ คนเหล่านี้จึงกลายเป็นเพียงผู้ใช้ “แรงงาน” มากกว่า “สมอง” หรือ “ความรู้” ที่เขาเคยมี

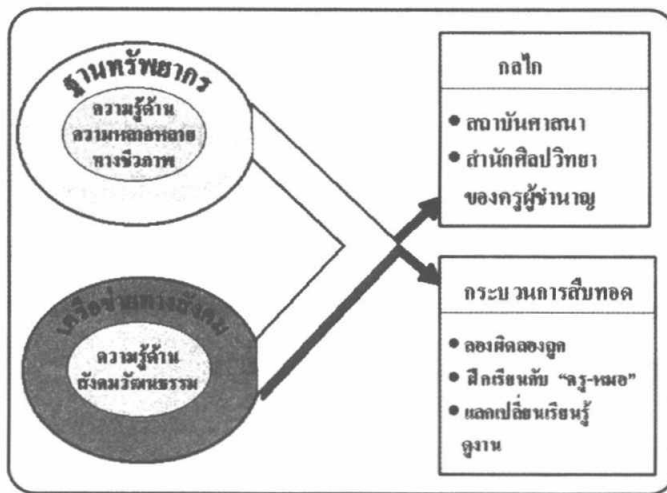
2) ความรู้ด้านสังคมวัฒนธรรม นอกจากความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ และการหาปัจจัยสี่มาเพื่อการดำรงชีวิตแล้ว ชุมชนยังมีความรู้อีกประเภทหนึ่งที่มักไม่ถูกบันทึกไว้แต่เป็นความรู้ที่มีพลังมากในการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชน ความรู้

ประเภทนี้มีเฉพาะ “คนใน” ชุมชน เท่านั้นที่จะรู้ว่าใครเป็นแกนหลักที่มีเสียงมีอิทธิพลต่อความคิดของคนในชุมชน ใครจะเป็นคนที่ “วากล่าว” ดักเตือน ตัดสินข้อพิพาทต่างๆ ในชุมชนได้ ใครเป็นหัวแรงหรือแม่งานใหญ่ได้ ใครมีสายสัมพันธ์กับตระกูลไหน เครือญาติสัมพันธ์หรือขัดแย้งกันอย่างไร คนกลุ่มไหนผูกพันกันด้วยวัฒนธรรมอะไรเป็นพิเศษต่างจากกลุ่มอื่น ความรู้ประเภทนี้มีนัยยะที่สำคัญมาก หากต้องการทำงานพัฒนาชุมชนที่ขับเคลื่อนด้วยพลังจากภายใน ที่จะได้รับการยอมรับที่กว้างขวางและเกิดผลจริงและยั่งยืน อย่งไรก็ดีหน่วยงานรัฐ หรือนักวิชาการภายนอกมักเข้าถึงความรู้ประเภทนี้ได้ยาก

ความรู้ทางสังคมและวัฒนธรรมเหล่านี้ ส่วนหนึ่งสืบทอดแบบ “อยู่ไปก็รู้อเอง” คนนอกหากอยากรู้จะต้องเข้าไปฝังตัวอยู่ในชุมชนนานหลายเดือนหรือหลายปี จึงจะเข้าใจโครงสร้างทางสังคม ความขัดแย้ง ตลอดจนวิถีทางวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น อย่งไรก็ดี อีกส่วนหนึ่งซึ่งมักเป็นความรู้ในมิติทางวัฒนธรรม จะสืบทอดผ่านเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่ชุมชนทุกแห่งจะสร้างขึ้น ได้แก่ ธรรมเนียม ประเพณี จารีต ฮีด-คอง ตำนาน เพลงกล่อมเด็ก สุภาษิต เรื่องเล่าต่างๆ การละเล่น เป็นต้น เครื่องมือต่างๆ เหล่านี้ จะซ่อนเอาความรู้ที่ถูกทดสอบและกรองแล้วว่าเป็นความรู้สำคัญ สมควรจะสืบทอดต่อๆ ไปถึงลูกหลาน เช่นในภาคเหนือจะมี “ฮีดเมือง” หรือธรรมเนียมข้อห้ามเกี่ยวกับการตั้งเมือง เช่น ห้ามขวางสมุทร (คือตั้งเมืองหรือตัดถนนขวางทางน้ำ) ขุดกระแส (ขุดทางน้ำใหม่) เป็นต้น หากผู้ใดละเมิดจะเกิดภัยร้ายแรงต่อคนทั้งเมือง (เช่นการตัดถนนซูเปอร์ไฮเวย์รอบเมืองเชียงใหม่ ที่ขวางทางน้ำที่ไหลมาจากดอยสุเทพ ทำให้เกิดน้ำท่วม เป็นต้น) คนรุ่นหลังมักเรียกความรู้ประเภทนี้ว่า ภูมิปัญญา คือความรู้ที่ถูกทดสอบซ้ำแล้วซ้ำอีก สามารถนำมาปรับใช้ได้จริงในบริบทใหม่ และทนทานต่อการพิสูจน์ด้วยหลักฐานหรือตรรกะวิธีคิดทางวิทยาศาสตร์

3.2 กระบวนการสร้างและถ่ายทอดความรู้ของชุมชน

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในระบบนิเวศและฐานทรัพยากรแบบใดก็ตาม มักจะสร้างความรู้จากการลองผิดลองถูก และสรุปบทเรียนจากปัญหาที่พบในการดำรงชีพบนฐานทรัพยากรนั้นๆ ความสามารถในการอยู่รอดได้ของคนในท้องถิ่น อยู่ที่ว่าเขาสามารถสร้างชุดของความรู้ เพื่อใช้ในการจัดการกับการทำมาหากินบนฐานทรัพยากร หรือจัดการกับปัญหาธรรมชาติที่มากับระบบนิเวศที่แวดล้อมเขาได้ ยกตัวอย่างเช่น คนบนดอยในภาคเหนือจะมีความรู้ที่สั่งสมกันมานานเกี่ยวกับระบบการท่อน้ำเพื่อใช้ทำนาบนที่สูง ที่เรียกกันว่าระบบเหมืองฝาย รวมทั้งพัฒนาความรู้และเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนที่จะนำมาใช้

ยามวิกฤตเมื่อเกิดน้ำท่วมหรือน้ำแล้ง คนภาคใต้ที่อยู่ชายฝั่งทะเลจะมีชุดของความรู้เรื่องการทำประมงชายฝั่ง เรื่องการอนุบาลสัตว์น้ำขนาดเล็ก เรื่องความสัมพันธ์ของลมฟ้าอากาศ คลื่น พายุ กับการจับปลาเป็นอย่างดี คนที่อยู่ริมลำน้ำใหญ่ เช่นแม่น้ำชีก็มีความรู้เรื่องปลาน้ำจืด ฤดูกาลวางไข่ เครื่องมือจับ

ปลา ชนิดของปลาในแหล่งน้ำต่าง ๆ ตลอดจนวิธีทำอาหารและแปรรูปอาหารจากปลาอย่างดีมาก ชนิดที่นักวิชาการประมงเมืองไทยในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ อาจจะต้องไปเรียนรู้จากเขาด้วยซ้ำ

ชุดความรู้ของชุมชน มีลักษณะพิเศษที่สำคัญคือ เป็นชุดความรู้ที่เกิดจากการลงมือทำจริง ลองผิดลองถูก และสรุปเป็นบทเรียน เป็นการเรียนจาก "การทำ" ไม่ใช่จาก "หนังสือ" หรืออาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการเรียนจากการ "ปฏิบัติ" มากกว่า "ปรียัติ" การสั่งสมความรู้ของชุมชน เกิดจากการแลกเปลี่ยนความรู้กันระหว่างคนที่เคยทดลองทำ ลองผิดลองถูกหลาย ๆ คน มีการ "ครูพักลักจำ" หยิบเอาวิชาของคนหนึ่งไปลองใช้และปรับปรุงจนใช้ได้ ในส่วนของการถ่ายทอดความรู้ของชุมชน มักเป็นการเรียนแบบ "ฝึกงาน" เช่น ลูกฝึกทำกับพ่อแม่ ลุงป้า น้าอา หรือผู้ชำนาญที่ถูกยกให้เป็นครูหรือหมอ ในภาคอีสานคนที่มีความชำนาญมีความรู้หรือภูมิปัญญา มักเรียกกันว่า "หมอ" เช่น หมอว่าน คือผู้รอบรู้ด้านสมุนไพร หมอยา คือผู้เชี่ยวชาญด้านการรักษาโรค หมอลำ คือผู้เชี่ยวชาญด้านการร้องลำนำประกอบแคน ในภาคใต้ก็มี หมองู คือผู้ที่ชำนาญการรักษาคนที่ถูกงูพิษกัด เป็นต้น

นอกจากการถ่ายทอดความรู้ที่ถูกกลั่นกรองและตกผลึกมาอย่างดีแล้ว ในชุมชนและท้องถิ่นยังมีการพัฒนาและถ่ายทอดความรู้อีกประเภทหนึ่ง คือความรู้ประเภทที่เป็นพื้น ๆ ที่จำเป็นต่อการทำมาหากินและการดำรงชีวิต เช่น การขุดบ่อให้กักเก็บน้ำได้ดี การทอผ้าให้แน่น การแปรรูปอาหาร ฯลฯ กระบวนการในการถ่ายทอดความรู้ประเภทนี้มักเกิดขึ้นในลักษณะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบเรียนหรือประสบการณ์ของคนที่เคยทำมาก่อน ไม่ถึงขั้นต้องเปิดสำนักสอน เวทีของการเรียนรู้ก็มักเกิดในที่ที่เอื้อให้มีการพบปะสังสรรค์ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนหรือในท้องถิ่น

นัยยะที่สำคัญประการหนึ่งของระบบความรู้ของท้องถิ่นหรือชุดความรู้ของชุมชน คือ ความแตกต่างและความเชื่อมโยงระหว่างชุดความรู้ที่เป็นสมบัติของชุมชน กับความรู้ที่มักเป็นสมบัติเฉพาะตัวของบุคคล เมื่อบุคคลคนหนึ่งสร้างความรู้ความชำนาญขึ้นมาได้ ความรู้ของเขาย่อมเป็นสมบัติของเขา แต่ยังไม่ใช่เป็นความรู้ของชุมชนหรือของท้องถิ่น จนกว่าเขาจะเผยแพร่ แลกเปลี่ยนและหาทางสืบทอดความรู้นี้ให้ไปสู่คนรุ่นต่อไป ในขณะที่เดียวกัน ความกว้างขวางของการเผยแพร่ แลกเปลี่ยนและสืบทอดนี้ว่าไปถึงคนจำนวนมากและกว้างแค่ไหน ก็เป็นตัวบ่งบอกว่าความรู้นั้นเป็นความรู้ของคนกลุ่มใด เป็นระดับชุมชนเล็ก ๆ หรือระดับท้องถิ่นที่กว้างกว่า อย่างไรก็ดี จะเห็นได้ว่าการกล่าวถึงระบบความรู้ไม่ว่าจะเป็นของชุมชนหรือของท้องถิ่น ย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องพิจารณาถึงกระบวนการในการแลกเปลี่ยนและสืบทอดหรือถ่ายทอดความรู้

ความรู้ของชุมชน โดยเฉพาะในด้านโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น มักจะถูกถ่ายทอดผ่าน กลไกคือสถาบันศาสนา เป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นวัดในศาสนาพุทธ มัสยิดในศาสนาอิสลาม หรือโบสถ์ในศาสนาคริสต์ ผู้นำทางศาสนาจึงมักกลายเป็นผู้นำทางความคิดและความรู้ของชุมชนไปด้วย โดยเฉพาะในสังคมไทยบทบาทของพระจะได้รับการยอมรับนับถืออย่างสูงมาก ในช่วงก่อนการปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 วัดยังเป็นแหล่งเรียนรู้หลักที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดทั้งศิลปวิทยาแก่เด็ก และสืบทอดสมบัติทางวัฒนธรรมของชุมชนผ่านประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งมักทำที่วัด รวมตลอดจนถึงเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เรียนรู้ความก้าวหน้าและความเคลื่อนไหวทั้งในและนอกชุมชน

นอกจากนี้ การถ่ายทอดความรู้ของชุมชนหรือท้องถิ่น โดยเฉพาะความรู้ที่มีเคล็ดวิชาเฉพาะนั้นมักจะถ่ายทอดใน สำนักศิลปวิทยาของครูผู้มีความชำนาญ ในเรื่องนั้น ๆ ซึ่งมักมีการเลือกเฟ้นลูกศิษย์กันอย่างเข้มข้น ต้องมีการทดสอบว่าผู้มาขอเรียนนั้น มีศีลธรรม คุณธรรมสมควรได้รับการถ่ายทอดความรู้หรือไม่ จนมักมีการกล่าวหาว่า ครูไทยโบราณนั้นหวงวิชา โดยเฉพาะครูที่มีภูมิความรู้เกี่ยวกับโหราศาสตร์ การรักษาพยาบาล การเรียกขวัญ อันที่จริงแล้วลักษณะที่เรียกว่าหวงวิชานั้น วางอยู่บนฐานความเชื่อของคนโบราณว่า ความรู้เหมือนอาวุธ ถ้าคนไม่ดีเอาไปถือไว้ก็อันตราย ฉะนั้นก่อนจะให้อาวุธใครต้องดูให้แน่ใจเสียก่อนว่า คนนั้นเป็นคนดีคู่ควรจะมีอาวุธไว้ใช้เพื่อช่วยเหลือปกป้องผู้อื่น เพราะกระบวนการคัดสรรผู้รับการถ่ายทอดอย่างเข้มข้นนี้เอง ทำให้ระบบความรู้ของชุมชนจำนวนไม่น้อย

สูญหายไป ไม่มีผู้สืบทอด โดยเฉพาะเคล็ดวิชาชั้นสูงจริง ๆ มักจะตายไปตามตัวครูผู้รู้

ในกระบวนการถ่ายทอดความรู้ท้องถิ่นนี้ จากประสบการณ์ตรงของทั้งผู้เขียนเองและของนักวิจัยที่ได้เล่าให้ฟังในเวทีรายงานผลการวิจัยต่าง ๆ พบว่าปราชญ์ที่ถูยกกว่าเป็นผู้รูนั้นมักจะทำหน้าที่หนักมากกับการย้าเรื่องของหลักในการดำเนินชีวิต การปลูกฝังแง่คิดด้านศีลธรรมจริยธรรม รวมทั้งมีการสร้างพิธีกรรมต่าง ๆ ที่จะช่วยตอกย้าให้ผู้ที่มีศรัทธาจะมาขอเรียนตระหนักถึงคุณค่า จุดมุ่งหมาย และความศักดิ์สิทธิ์ของความรู้ เช่น การไหว้ครู การฝากตัวเป็นศิษย์ หลังจากผ่านขั้นตอนเหล่านี้แล้ว จึงค่อยมีการถ่ายทอดความรู้เชิงเทคนิคต่าง ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับตัวยาในสมุนไพร การตีเหล็ก ทำรำ บทเพลง รวมถึงศิลปะการแสดงต่าง ๆ เป็นต้น

หากพิจารณาเปรียบเทียบกระบวนการสร้างและถ่ายทอดความรู้นี้ กับกระบวนการในระบบการศึกษาสมัยใหม่จะเห็นข้อแตกต่างที่ชัดเจน ทั้งประเด็นการสร้างความรู้เพื่อรับใช้การแก้ปัญหาในบริบทชีวิตจริงหรือความรู้เพื่อปฏิบัติการ และประเด็นการถ่ายทอดความรู้โดยไม่ได้เน้นเอาเทคนิคเป็นตัวตั้ง

3.3 การจัดการความรู้เพื่อเป็นพลังในการพัฒนาท้องถิ่น

1) การจัดการความรู้โดย “คนใน” จากงานวิจัยเกี่ยวกับตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน ได้ชี้ให้เห็นว่าตัวชี้วัดด้านระบบความรู้ของชุมชน เป็นตัวชี้วัดที่สำคัญมาก และมีสหสัมพันธ์ (correlation) สูงกับสภาวะความเข้มแข็งของชุมชน ชุมชนที่สามารถอยู่รอดมาได้ด้วยดีและจัดการตัวเองได้ มักเป็นชุมชนที่สามารถจัดการความรู้ของตนเองได้ มีการนำเอาความรู้ที่สั่งสมถ่ายทอดสืบทอดกันมา มาปรับใช้กับสถานการณ์ใหม่ ๆ และมีการเรียนรู้เพื่อปรับหรือต่อยอดกับความรู้ที่มีผู้เชี่ยวชาญมาแนะนำ จนเป็นความรู้ชุดที่ชาวบ้านสามารถใช้ได้ ตัวอย่างเช่น ในชุมชนที่ทำการเกษตรที่มีการชุดบ่อเลี้ยงปลา ก็มักจะมีความรู้เกี่ยวกับการชุดบ่อขวางทางลม และเอาซี่ควายมาละเลงอุดรอยรั้วกันบ่อก่อนจะปล่อยน้ำลง เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำระเหยขึ้นไปในอากาศหรือซึมลงดินเร็วเกินไป รวมทั้งมีความรู้เกี่ยวกับการรักษาสภาพน้ำในบ่อเลี้ยงปลาให้มีสารอินทรีย์พอสสมควร โดยดูจากสีของน้ำว่าเขียวมากน้อยแค่ไหน ในชุมชนที่เข้มแข็งจะมีการต่อยอดรับความรู้จากผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาการได้ เช่น การรับความรู้ว่าการใช้ซีเมนต์กับซีวีวโยนลงไปบ่อเพื่อให้เกิดแพลงค์ตอนนั้นอะไรจะดีกว่ากัน และสังเกตระดับความเข้มข้นของสารอินทรีย์ในน้ำอย่างไร ถ้ามากเกินไป

จะแก้อย่างไร เป็นต้น ชาวบ้านที่เรียนรู้และสามารถสร้างข้อสรุปเป็นความรู้ใหม่ของตัวเองได้ ก็จะยกระดับความรู้ของตนเองขึ้นไปได้ อาจเรียกได้ว่า สามารถควบคุม “เทคโนโลยี” ในการผลิตทางการเกษตรของเขาได้ สามารถพึ่งตนเองได้ด้านความรู้และเทคโนโลยี

ในทางตรงกันข้าม ชุมชนที่ต้องคอยแต่รับคำแนะนำแบบสูตรสำเร็จ ก็มักจะจัดการตัวเองไม่ได้ พึ่งตนเองไม่ได้ เช่น มีปัญหาเกี่ยวกับสภาพดิน ก็ต้องให้นักวิชาการ “หมอดิน” มาวิเคราะห์ให้ว่าเป็นเพราะอะไร รวมทั้งพยายามแก้มาให้เสร็จสรรพว่าดินเป็นแบบนี้ต้องใช้ปุ๋ยสูตรนี้ หรือนักส่งเสริมการเกษตรมาแนะนำว่าปลูกข้าวพันธุ์นี้ต้องใช้ปุ๋ยสูตรนี้ ชาวบ้านไม่สามารถวิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุ และเข้าใจว่าตัวเองมีทางเลือกทางออกแบบไหนบ้าง ทางออกจึงดูเหมือนมีทางเดียว คือ เดินตามที่นักส่งเสริมเขาแนะนำ ถ้าเขาบอกว่าปุ๋ยสูตรนี้ ก็ต้องใช้สูตรนี้ ชาวบ้านในชุมชนที่มีลักษณะทำนองนี้ (ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของประเทศด้วย) จึงมักจะพึ่งตนเองไม่ได้ทางด้านความคิดความรู้จะปรับเอาวัตถุดิบท้องถิ่นมาแทนปุ๋ยเคมีก็ทำไม่ได้ จึงได้แต่ไปซื้อปุ๋ยเคมีมาใช้ ในชุมชนประเภทนี้ จะสังเกตได้ว่าหนี้สินจะสูงมาก เพราะต้องกู้เงินมาใช้ซื้อปุ๋ยซื้อยาเพื่อการเพาะปลูก โดยแทบจะไม่มีทางเลือก

2) การจัดการศึกษา หลังยุคเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นต้นมา ระบบการศึกษาไทยได้เดินตามแนวตะวันตกเป็นกระแสหลัก กระบวนการส่งเด็กไทยเก่ง ๆ และลูกหลานหลานเธอไปเรียนในต่างประเทศ แม้จะตั้งต้นด้วยเจตนาของการพยายามทำให้ความรู้ของคนไทย รู้ทันฝรั่ง ว่าเขาไปถึงไหนแล้ว แต่ในทางปฏิบัติจริง ได้ส่งผลให้เกิดค่านิยมว่า คนไทย รู้ไม่เท่าฝรั่ง ฉะนั้น ต้องเรียนเหมือนฝรั่งเพื่อไล่ให้ทัน เขา ไม่ใช่ “รู้ทัน” เขา ดังนั้น ความรู้ที่นับว่าเป็นความรู้ที่มีค่าจริง ๆ จึงต้องไปหาในต่างประเทศ คนที่จบกลับมาจะสามารถหางานทำได้ตำแหน่งและค่าตอบแทนสูง ๆ การดูถูกและมองข้ามความรู้ที่สร้างและสั่งสมมาในบริบทของสังคมไทยจึงค่อย ๆ ซึมลึกกลงไปในระบบคิดของคนในสังคม พร้อมกับที่โรงเรียนเริ่มเป็นสิ่งที่แปลกแยกจากชุมชนและไม่ตอบสนองความต้องการและวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น

หากวิเคราะห์จากฝั่ง “พลังท้องถิ่น” เราจะพบว่าที่ยืนที่อยู่ของโรงเรียนและระบบการศึกษาไม่ได้อยู่ในส่วนที่เป็นฐานพลังภายในของท้องถิ่น แต่กลับอยู่ข้างนอก คือเป็นบริบทของความรู้จากภายนอกที่เข้ามาปะทะ-ปฏิสัมพันธ์กับระบบความรู้ในท้องถิ่น คำถามที่สำคัญมากคือ ที่ผ่านมากกระบวนการปะทะ-ปฏิสัมพันธ์ระหว่างความรู้จากภายนอก

กับระบบความรู้ของท้องถิ่นนี้ สร้างผลกระทบอย่างไรต่อการทำให้พลังของ
ท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้นหรืออ่อนแอลง และในอนาคตเราน่าจะทำอะไรที่ทำให้
เกิดผลกระทบทางบวกได้มากกว่าผลกระทบทางลบ

จากงานวิจัยในชุดการศึกษากับชุมชน เราเห็นปรากฏการณ์ที่ชัดเจนมากกว่า โรงเรียน
ได้ทำหน้าที่เป็นกลไกของระบบความรู้จากภายนอกในการสืบทอดสั่งสอนชุดความรู้ ที่ไม่
ค่อยจะสัมพันธ์กับบริบทในท้องถิ่นของผู้เรียน เมื่อคนในท้องถิ่นส่งลูกไปเรียนหนังสือจึง
เท่ากับการส่งเด็กออกไปเรียนชุดความรู้ที่จะไม่ช่วยให้เขาสามารถดำรงชีวิตบนฐาน
ทรัพยากรและบริบทเดิมของครอบครัวได้ จึงไม่แปลกที่เราจะพบลูกชาวสวนยางที่กรีดยาง
ไม่เป็น ลูกชาวประมงที่ออกทะเลไม่เป็น จนในที่สุดเมื่อจบการศึกษาก็ต้องไปหางานทำในเมือง
เพราะชุดความรู้ที่เขาเรียนมานั้นเหมาะกับบริบทของภาคเมืองมากกว่า กระบวนการจัดการ
ศึกษาจึงกลายเป็นการดึงเอาเด็กออกไปจากท้องถิ่น แทนที่จะสร้างเขาให้เป็นการกำลังคนรุ่น
ใหม่สำหรับการพัฒนาท้องถิ่น

ถามว่าถ้าเช่นนั้น เราหมดหวังแล้วหรือกับการศึกษา เราจะสามารถจัดการศึกษาให้
เป็นการต่อยอดความรู้ในท้องถิ่น และเป็นการพัฒนาเด็ก (กำลังคน) เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น
ทำได้ไหมและทำอย่างไร นี่คือโจทย์การวิจัยสำหรับชุดโครงการการศึกษากับชุมชน ซึ่งมี
โครงการย่อยรวม 17 โครงการ คำตอบที่เราพบผ่านงานวิจัยคือ ทำได้แน่นอน ในชุด
โครงการการศึกษากับชุมชนนี้ เป็นกระบวนการทำวิจัยที่มีการปฏิบัติการร่วมกันระหว่าง
โรงเรียนกับชุมชน โดยมีนักวิจัยจากสถาบันราชภัฏและสถาบันอุดมศึกษาในท้องถิ่นเป็น
ผู้ศึกษากระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงนี้ ประเด็นของการทำงานร่วมกันระหว่าง
โรงเรียนกับชุมชนมีตั้งแต่เรื่องของการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่น การฟื้นฟูภูมิปัญญา
สมุนไพรพื้นบ้าน การทำอาชีพของท้องถิ่น เช่น บั๊นกระถาง สานกลองข้าว การฟื้นฟูและ
อนุรักษ์ดนตรีพื้นบ้าน ศิลปะ การละเล่นต่างๆ ตลอดจนเรื่องของการอนุรักษ์คลอง การ
อนุรักษ์โบราณสถาน ฯลฯ เราค้นพบว่าไม่ว่าจะเริ่มต้นจากประเด็นอะไร โรงเรียนที่ร่วมงาน
ด้วยเป็นโรงเรียนในสังกัดใด อยู่ต่างภาคต่างวัฒนธรรมเพียงใด ก็ล้วนสามารถปรับ
กระบวนการเรียนการสอนที่ทำให้โรงเรียนซึ่งเป็นกลไกของระบบการศึกษาสมัยใหม่ ค่อยๆ
โน้มเข้ามาเรียนรู้เรื่องราวในท้องถิ่นที่โรงเรียนนั้นตั้งอยู่ได้ เด็กก็เรียนได้อย่างสนุก ชุมชน
พอใจที่ได้มีส่วนร่วมและได้ใกล้ชิดกับโรงเรียนมากขึ้น ครูเองก็สนุกจากการเรียนรู้เรื่องราว
ใหม่ๆ ที่อยู่ใกล้ตัวแต่ถูกมองข้ามไป

กระบวนการเชื่อมโยงโรงเรียนกับระบบความรู้ของท้องถิ่น

- การปรับฐานคิดของครูให้ยอมรับการดำรงอยู่ของชุดความรู้ชาวบ้าน
- เวทีสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครูกับชาวบ้านแบบเท่าเทียมกัน
- การสร้างกิจกรรมร่วมกัน

กระบวนการในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่พบว่าเหมือนกันจากบทเรียนของโครงการวิจัยทั้งหมด คือ การเริ่มต้นด้วยการปรับฐานคิดของครูและผู้บริหารในโรงเรียนว่ายังมีแหล่ง

ความรู้อีกมากอยู่นอกรั้วโรงเรียน แล้วเข้าไปศึกษาความรู้จากผู้ที่เป็นชาวบ้าน สร้างกระบวนการสานสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชาวบ้านให้ได้พูดคุยกันบ่อยๆ ทำให้โรงเรียนเริ่มฟังว่าชาวบ้านมีความรู้และข้อคิดเห็นอะไรดี ๆ อยู่เหมือนกัน และชาวบ้านก็เริ่มรู้สึกว่าการเรียนไม่แปลกแยกจากชุมชนมากนัก จากนั้นกระบวนการแลกเปลี่ยนเอาจุดแข็งของทั้งฝ่ายโรงเรียนและชุมชนมาแลกเปลี่ยน สร้างการเรียนรู้ และต่อยอดกันในเชิงเทคนิคหรือประเด็นเนื้อหาของการทำงานร่วมกันจึงจะเริ่มได้ เราจะสังเกตได้ว่าการสร้างความไว้วางใจกัน (trust) และการเคารพศักดิ์ศรีของชาวบ้านว่าเขามีความรู้ไม่ได้ “โง่” นั้นเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นมากในการสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกัน

ข้อที่พึงระวังในการพยายามศึกษาองค์ความรู้ของชาวบ้าน เท่าที่ผู้เขียนสังเกตเห็นคือในยุคหนึ่งมักมีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยศึกษาที่ตัวผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นคน ๆ แล้วนำมาประมวลเป็นเล่ม เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านสมุนไพร ด้านการทำเกษตรทางเลือก หรือบ้างก็ประมวลออกมาเป็นประเพณีพิธีกรรมของชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น งานในลักษณะดังกล่าวมีประโยชน์อยู่น้อยในการสร้างวาทกรรมและการรับรู้ของสังคมวงกว้างต่อการดำรงอยู่ของชุดความรู้ของชาวบ้าน แต่ในแง่ของการเอาไปขับเคลื่อนให้เกิดความเข้มแข็งของคนในชุมชนเฉพาะที่แล้ว ชาวบ้านมักจะบ่นว่าการสร้างความรู้ในลักษณะนั้น ทำเสร็จแล้วก็ขึ้นหิ้งชั้นหนังสือ ชาวบ้านที่เป็นคนถูกวิจัยไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร ดังนั้น ทางเลือกในการศึกษาความรู้ของชาวบ้านในทัศนะของผู้เขียน จึงน่าจะเป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจว่าเขารู้อะไรแล้วบ้าง อะไรที่เขายังไม่รู้ที่ถ้ารู้แล้วจะช่วยยกระดับความสามารถในการทำมาหากินของเขาได้ และอะไรที่เขารู้แต่ในโลกวิชาการยังไม่รู้และน่าจะหาทางพิสูจน์เพื่อยกระดับความรู้ของชาวบ้านให้สามารถอธิบายได้ในวงการวิชาการ

โดยสรุปคือ การจะจัดการศึกษาให้เกิดผลกระทบทางบวกต่อการเสริมสร้างระบบความรู้ของท้องถิ่นให้แข็งแกร่งมากขึ้นนั้นทำได้แต่ต้องใช้กระบวนการสร้างการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสานความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งหมายถึงการยอมรับการดำรงอยู่ของชุดความรู้ของชาวบ้าน และให้เกียรติกับชาวบ้านว่า ถ้าเขาเป็นคนทำมาหากินในด้านไหนก็ตาม เขาย่อมมีความรู้ความชำนาญในด้านนั้น ๆ หน้าที่ของสถาบันการศึกษา อาจารย์ นักวิชาการ คือพยายามหาความรู้ นั้นให้พบ และหาวิธีเข้าไปต่อยอดให้เขาสามารถทำมาหากินได้ดีขึ้น หรือมีประสิทธิภาพมากขึ้น

4. ระบบคุณค่าและความเชื่อ

ในการยึดโยงเครือข่ายทางสังคมให้สามารถดำรงอยู่ได้ต่อเนื่องยาวนาน ชุมชนจำเป็นต้องสร้างระบบคุณค่าและความเชื่อชุดหนึ่งเพื่อทำหน้าที่เป็นเครื่องมือผู้กร้อย “ใจ” ของคนที่อยู่ร่วมกันในท้องถิ่นให้ได้ รวมทั้งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือกำกับควบคุมพฤติกรรมของคนในกลุ่มให้อยู่ในครรลองที่เป็นที่ยอมรับ และยกระดับจิตวิญญาณ ความเป็นมนุษย์ให้สูงขึ้น อันที่จริงหากกล่าวโดยสาระสำคัญแล้ว นี่คือนิเวศน์หน้าที่ของศาสนานั่นเอง แต่ในที่นี้ผู้เขียนเห็นว่าการจำแนกแยกแยะและดึงประเด็นระบบคุณค่าและความเชื่อขึ้นมาเป็นพิเศษ จะทำให้เราเห็นความหมายและหน้าที่ทางสังคม (social function) ที่สะท้อนให้เห็นพลังของศาสนธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4.1 หน้าที่ทางสังคมของระบบคุณค่าและความเชื่อ

ระบบคุณค่าและความเชื่อทำหน้าที่ที่สำคัญคือ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และระหว่างคนกับธรรมชาติ เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน การเข้าใจถึงระบบคุณค่าและความเชื่อของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ จะช่วยให้เราเข้าใจถึงลักษณะเฉพาะของกลุ่มชน รวมถึงความผูกพันที่เขามีต่อกันและต่อธรรมชาติร่วมกัน โดยทั่วไปส่วนใหญ่แล้วคนตะวันออกจะมีระบบคุณค่าบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน เช่น เรื่องของความกตัญญู การนอบน้อมถ่อมตน ความขยันอดทน ความสุจริต ศีลธรรมพื้นฐาน เป็นต้น และในส่วนของความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ก็จะเน้นการเคารพในความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ การยอมรับพลังอำนาจของธรรมชาติเหนือมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ในแต่ละชนเผ่า หรือแต่ละท้องถิ่นก็มักมีการให้คุณค่ากับคุณลักษณะหรือพฤติกรรมบางอย่างเป็นพิเศษจนก่อรูปขึ้นเป็นวิถีปฏิบัติหรือธรรมเนียมของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ในกลุ่มกะเหรี่ยงจะมีความเชื่อในตำนานเรื่องฤๅษี

และคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ที่สอนคนให้รู้จักการอยู่ร่วมกันทั้งในด้านการทำมาหากินบนฐานทรัพยากร ดินน้ำป่า (ลือกาเวะ) ด้านวิถีชีวิตทางสังคม (ถุงเมียวเวะ) และด้านการปกครอง (เรียเจียวเวะ) หรือตำนานเรื่องพี่น้องเจ็ดคน ซึ่งหมายถึงมนุษย์ทั้งโลก 7 เผ่าพันธุ์ที่มาอาศัยโลกอยู่ร่วมกันและผลัดกันครอบครองดินแดน ความเชื่อเช่นนี้เป็นเครื่องมือในการควบคุมกำกับ ให้คนกะเหรี่ยงพยายามดำเนินชีวิตอยู่ในครรลองตามคำสอนของฤๅษีและคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ และจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกะเหรี่ยงกับคนเผ่าอื่น ๆ ในขณะเดียวกัน ตำนาน ตลอดจนประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดโลกทัศน์หรือวิสัยมองโลกของชนเผ่านี้ จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

ลักษณะที่เด่นมากของระบบความเชื่อของท้องถิ่นไทยที่พบในทุกภาค คือ ความเชื่อเรื่อง “ผี” ซึ่งมีหลากหลายมาก แตกต่างกันไปตามความเชื่อของกลุ่มชน และยังมีหลายระดับอีกด้วย จากงานศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เราจะเห็นได้ชัดเจนว่า คนในท้องถิ่นไม่ว่าจะนับถือศาสนาพุทธ คริสต์ หรืออิสลามก็ตาม จะมีการนับถือผีของท้องถิ่นควบคู่กันไปด้วยเสมอ จนแทบจะกล่าวได้ว่า หากต้องการเครื่องบ่งชี้ความเป็นคนท้องถิ่นร่วมกัน ต้องดูที่เขานับถือผีตัวเดียวกันหรือไม่ ในแทบทุกท้องถิ่นจะมีความเชื่อเรื่องผีที่เรียกแบบกว้าง ๆ เช่น ผีฟ้า แถน ผีหลวง เทพ ซึ่งมักสัมพันธ์กับความเชื่อเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ และในเขตท้องถิ่นที่จำกัดวงลงมา ก็มักมีผีที่มีชื่อเฉพาะ เช่น ในเขตทะเลสาบสงขลา มีความเชื่อเรื่องผีที่เรียกว่า “ทวด” ซึ่งเป็นจระเข้ศักดิ์สิทธิ์ผู้พิทักษ์รักษาท้องน้ำ ในเขตลุ่มน้ำชีสำหรับกลุ่มคนลาวจะมีความเชื่อเรื่อง “เจ้าพ่อมเหล็กข” ซึ่งเป็นผีชั้นสูงที่เป็นที่เคารพนับถือของคนลาวทั่วไป ส่วนในกลุ่มคนจีนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในอีสาน ก็มีการนับถือ “ปู่เถ่ากงมา” ร่วมกัน เป็นต้น ผีในระดับนี้ถือว่าเป็นผีของท้องถิ่นที่ค่อนข้างจะสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรอันเป็นที่ตั้งของกลุ่มชนและมักกินอาณาเขตที่กว้างขวางมาก นอกจากนี้ ยังมีผีในระดับเล็กลงมาที่เป็นผีที่นับถือกันเฉพาะคนในหมู่บ้านเล็ก ๆ เช่น ในภาคเหนือที่มีเครือข่ายเหมืองฝาย จะมีการนับถือผีฝายและมีพิธีเลี้ยงผีฝายปีละครั้ง หรือในภาคอีสานในแทบทุกหมู่บ้านจะมีการนับถือ “ผีปู่ตา” มีการปลุกศาลและกันเขตที่เรียกว่า “ดอนปู่ตา” เอาไว้ ผีระดับนี้มักเป็นผีของต้นตระกูลผู้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และบางส่วนก็อาจเป็นผีประจำเผ่าที่ติดตามมาปกป้องรักษาลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข ในขณะที่ผีที่เกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรมักเป็นผีที่ชาวบ้านเชื่อว่าอยู่เป็นเจ้าที่เจ้าถิ่นมาก่อน

ความสำคัญและความน่าสนใจของความเชื่อเรื่อง “ผี” ในท้องถิ่นต่าง ๆ นี้ อยู่ที่การ

ให้ความหมายกับ “ผี” และบทบาทหน้าที่ทางสังคมของ “ผี” ชาวบ้านในท้องถิ่นมีการแยกแยะระหว่างผีที่เขาเคารพนับถือ กับผีที่คอยตามหลอกหลอน คนกรุงส่วนใหญ่เวลาพูดถึงผีจะนึกถึงผีปีศาจ ผีกระสือ ผีปอบ หรือแม่นาคพระโขนง ซึ่งในท้องถิ่นต่างๆ ก็มีเรื่องเล่าหลอกเด็กประเภทนี้อยู่ไม่น้อย แต่ชาวบ้านมีการนับถือผีฝ่ายดีที่ทำหน้าที่ปกป้องคุ้มครองลูกหลานด้วย และมีการเซ่นไหว้อยู่เป็นประจำ มีโครงการวิจัยหนึ่งที่ทำเรื่องการสื่อสารในชุมชนผ่านพิธีกรรมไหว้ผีปู่ย่า นักวิจัยพบว่าชาวบ้านให้คุณค่าและความหมายกับพิธีนี้มาก และคิดจะใช้เป็นเครื่องมือในการฟื้นความผูกพันในวัฒนธรรมประเพณีของเด็กและเยาวชนที่เริ่มเสื่อมถอยจากวัฒนธรรมของชุมชน ปรากฏว่าครูในโรงเรียนในตอนแรกไม่ยอมให้เด็ก ๆ หยุดเรียนมาร่วมพิธีกรรมนี้ โดยมองว่าการมาไหว้ผีสาธเป็นสิ่งที่ขัดกับหลักวิทยาศาสตร์ นักวิจัยต้องใช้เวลาทำความเข้าใจกันอยู่นานจึงได้ยอม ซึ่งอันที่จริงแล้ว การที่คนในท้องถิ่นจะไหว้ผีที่เขาเคารพนับถือ ก็ไม่ต่างจากการที่คนจีนมีการไหว้เจ้าและมิตรุษจีน ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าโรงเรียนไทยยอมรับและเข้าใจการลาหยุดของนักเรียนที่ลาตอนตรุษจีนมากกว่าการขอลาหยุดของเด็กที่ลาไปร่วมพิธีไหว้ผีของหมู่บ้านเสียอีก สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นว่าคนทั่วไปเข้าใจเรื่องของท้องถิ่นน้อยมากจริง ๆ และมองไม่เห็นความหมายของ “ผี” ของชาวบ้านในฐานะเครื่องมือเชื่อมโยงทางจิตวิญญาณให้คนมีความผูกพันต่อท้องถิ่นและต่อกลุ่มเครือข่ายทางสังคมร่วมกัน

การที่ “ผี” ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเชื่อมโยงทางจิตวิญญาณได้อย่างมีพลังนี้ ทำให้ “ผี” มีบทบาทที่สำคัญทางสังคมคือ การกำกับควบคุมพฤติกรรมของคนที่อยู่ร่วมกันให้อยู่ในครรลองที่เป็นที่ยอมรับได้ อันที่จริงแล้วในทุกท้องถิ่นจะมีการกำหนดและให้คุณค่าว่าอะไรเป็นสิ่งดีงามที่ควรกระทำ อะไรคือแบบ อย่างของ “คนดี” และเครื่องมือกำกับให้คนทำตามระบบคุณค่านี้ที่เข้มงวดที่สุด คือ “ผี” นั่นเอง เช่น การถือเรื่องการผัดผี หรือซัดของคนทางภาคเหนือ โดยเชื่อว่าหากทำผิดตามข้อห้ามธรรมเนียมของท้องถิ่นแล้วถือว่าเป็นการผัดผีหรือซัด ก็จะเป็นการลบหลู่ผีปู่ย่า ผีบ้านผีเรือน หรือผีเสื้อเมือง ทำให้ผีโกรธและจะลงโทษลูกหลานให้เจ็บไข้ได้ป่วย เกิดข้าวยากหมากแพงหรือฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ต้องมีการทำพิธีขอขมา เป็นต้น จะเห็นได้ว่า “ผี” ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือกำกับควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมไม่ให้ออกนอกกลุ่มนอกลู่นอกทาง และค่อนข้างได้ผลมากกว่าการใช้กฎเกณฑ์กติกามาบังคับ โดยมีมนุษย์มาคอยไล่จับหรือตัดสินโทษเมื่อมีการละเมิดเสียอีก

4.2 การสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ

การสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อเป็นเรื่องที่สำคัญมากสำหรับทุกชุมชนและท้องถิ่น เพราะการสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อนี้เทียบได้กับเป็นการสืบทอดจิตวิญญาณ สำนึก ความผูกพัน ตัวตนและศักดิ์ศรีของชุมชนและท้องถิ่น ชาวบ้านจะมีการสร้างกลไกและเครื่องมือทางวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อใช้ในการสืบทอดนี้ และมักจะให้ความสำคัญอย่างสูงกับการพาลูกหลานเข้าร่วมในกิจกรรมของชุมชนหรือของท้องถิ่น โดยทั่วไปกลไกที่สำคัญที่สุดคือวัดหรือศาสนสถานและเครือข่ายคนที่ผูกพันกัน เพราะไปวัดเดียวกัน ร่วมกัน เช่น กลุ่ม “หัววัด” หรือ “หมอวัด” เป็นต้น รองลงมาได้แก่กลุ่มผู้เฒ่า พ่อครู แม่ครู หมอขวัญ ซึ่งเป็นกลไกในการถ่ายทอดทั้งระบบความรู้และระบบความเชื่อของชุมชน จากคนรุ่นก่อนไปสู่คนรุ่นหลัง กลไกเหล่านี้มักเป็นกลไกที่ชุมชนแต่ละแห่งสร้างขึ้น และเป็นกลไกในระดับชุมชนมากกว่าระดับท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันก็มีการเชื่อมโยงกลุ่มที่เป็นกลไกของหลายชุมชนเข้าเป็นเครือข่ายด้วย เช่น เครือข่ายหัววัดในภาคเหนือ เป็นต้น

การสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ	
กลไก	เครื่องมือ
<ul style="list-style-type: none">● วัด/โบสถ์/มัสยิด● กลุ่มผู้เฒ่า พ่อครูแม่ครู● หมอขวัญ หมอธรรม	<ul style="list-style-type: none">● ตำนานท้องถิ่น● จาริต ฮีต-คอง● ประเพณี พิธีกรรม● คัมภีร์ ไบลาน ตำรา

เครื่องมือที่คนในท้องถิ่นต่าง ๆ สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการสืบทอดระบบคุณค่าและความเชื่อ มีรูปแบบที่หลากหลายมาก ตั้งแต่ตำนานเรื่องเล่าของท้องถิ่น จาริต ประเพณีหรือฮีต-คอง ต่างๆ พิธีกรรม เช่น การบายศรีสู่ขวัญ จาริกตัว

เขียนในรูปคัมภีร์ ไบลาน พับสา ตำรา ตลอดจนบทเพลงกล่อมเด็ก ไปจนถึงศิลปะการแสดงต่างๆ ของท้องถิ่น เช่น หนังตะลุง โนรา เป็นต้น ส่วนใหญ่เครื่องมือที่เราเห็นการตกทอดมาอย่างยั่งยืนยาวนานมัก เป็นเครื่องมือในระดับของท้องถิ่นมากกว่าของชุมชน ยกเว้นพวกตำราหรือคัมภีร์ ซึ่งบางครั้งจะมีลักษณะเป็น สมบัติของชุมชนหรือหน่วยที่ย่อยกว่านั้น เช่นของกลุ่มพ่อครูแม่ครูบางกลุ่ม หากเราศึกษาเครื่องมือเหล่านี้ให้ดี จะพบว่า สิ่งที่แทรกอยู่ในตำนาน จาริตประเพณี พิธีกรรม คัมภีร์ ตลอดจนศิลปะต่างๆ ของท้องถิ่น ล้วนสะท้อนให้เห็นว่าคนในท้องถิ่นนั้นให้คุณค่าและความหมายกับอะไร มีอะไรเป็น

หลักยึดเหนี่ยวจิตใจและสร้างความผูกพันทางจิตวิญญาณร่วมกัน และมีความเชื่ออย่างไร ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่ทำให้เกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ และทำให้เขาต่างจากคนในท้องถิ่นอื่น ทั้ง ๆ ที่อาจจะเป็นกลุ่มคนชาติพันธุ์เดียวกันหรือนับถือศาสนาเดียวกัน เช่น กรณีของคนที่มีนับถือศาสนาอิสลามที่อยู่ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ก็มีลักษณะและวิถีชีวิตในท้องถิ่นที่แตกต่างจากคนไทยมุสลิมอื่น ๆ ในย่านตลาดพลูในกรุงเทพมหานคร หรือใน 3 จังหวัดภาคใต้ หรือกรณีของคนกะเหรี่ยงแถบทุ่งใหญ่นเรศวรก็มีวิถีชีวิตและความผูกพันต่อระบบคุณค่าและความเชื่อของชาวกะเหรี่ยงต่างจากคนกะเหรี่ยงที่อยู่ที่ส่วนฝั่งซึ่งปรับตัวมาเป็นคนเมืองมากขึ้น และมีความผูกพันกับประเพณีพิธีกรรมของชาวกะเหรี่ยงน้อยลง เป็นต้น

จุดอ่อนประการหนึ่งของผู้เขียนมีข้อสังเกต เกี่ยวกับงานศึกษาวิจัยที่มักมีการทำกันอยู่มากเกี่ยวกับประเพณี พิธีกรรม จารีต ตำนาน ศิลปะท้องถิ่นต่าง ๆ คือ หากไม่มีการวิเคราะห์ถึงความเชื่อมโยงระหว่างเครื่องมือทางวัฒนธรรมเหล่านี้กับระบบคุณค่าและความเชื่อของคนในท้องถิ่น ตลอดจนความหมายของสิ่งเหล่านี้ต่อการสร้างความผูกพันให้กลุ่มคนนั้นมีสำนึกเป็นเครือข่ายทางสังคมร่วมกัน หรือผูกพันกับฐานทรัพยากรของท้องถิ่นร่วมกันแล้ว การศึกษาวิจัยเหล่านี้ก็จะขาดพลังในการอธิบายความหมายถึงตัวตนรากเหง้าโลกทัศน์ วิถีคิด จิตสำนึกและความผูกพันของกลุ่มคนนั้น ๆ และไม่สามารถชี้ให้เห็นว่าเครื่องมือทางวัฒนธรรมเหล่านี้ที่สามารถช่วยสร้างให้เกิด “พลังของท้องถิ่น” ได้อย่างไร

นัยยะต่อการทำงานวิจัยและงานพัฒนา

ตลอดเวลาในช่วงประวัติศาสตร์ของการพัฒนาชนบทของไทยเราจะพบว่าผู้ลงมือกระทำ (actor) หรือผู้ทำการพัฒนานั้นคือภาครัฐเป็นหลัก ซึ่งแม้จะประสบผลสำเร็จมากในด้านการสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่อำนวยให้เกิดความสะดวกสบายต่าง ๆ มากขึ้น แต่ก็ได้ส่งผลอย่างรุนแรงต่อความมั่งคั่งของชนในชนบทให้ต้องตกอยู่ในภาวะเป็นผู้ถูกกระทำ (passive) ไม่สามารถลุกขึ้นมาบอกความต้องการของตนเองและไม่สามารถจัดการตนเองได้ และในที่สุดก็ทำให้การพัฒนานั้นไม่เกิดผลที่ยั่งยืน รัฐไม่อาจถอนความช่วยเหลือแล้วทำให้ชาวบ้านยังอยู่ดีได้ด้วยตัวเอง ในการประชุมครั้งหนึ่งของ สกว. เพื่อพัฒนากรอบโจทย์การวิจัยเพื่อการพัฒนาพื้นที่ในเขตอีสานใต้ ได้มีการระดมความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมประชุมซึ่งประกอบด้วย

ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน นักเขียนนักคิด นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่รัฐที่ปฏิบัติงาน ในท้องถิ่น และผู้กำหนดนโยบาย ผลของการระดมความคิดเกี่ยวกับปัญหาและสาเหตุของ ปัญหาการพัฒนาในอีสานใต้พบว่า เกิดจากสาเหตุหลัก ๆ 2 ประการ คือ (1) นโยบาย ระบบ และกลไกของรัฐไม่สอดคล้องกับสภาพความต้องการและปัญหาที่แท้จริงในบริบทเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมของอีสานใต้ และ (2) ภาคประชาชนเองก็ไม่มีพลังที่จะสามารถ จัดการตัวเองได้ ไม่สามารถไปบอกเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ว่าสิ่งที่เขาเอามาให้นั้นไม่ตรงกับที่ ชาวบ้านต้องการ ข้อเสนอที่ที่ประชุมเห็นชัดเจนว่าเป็นทางแก้ไข คือ (1) ต้องปรับแก้ นโยบาย ระบบ โครงสร้างใหญ่ ๆ ของรัฐที่ไม่เหมาะสม และ (2) ต้องฟื้นพลังของคนในท้องถิ่น ใน การที่จะลุกขึ้นมาจัดการกิจการต่าง ๆ ในท้องถิ่นที่กระทบต่อปากท้อง ความอยู่ดีมีสุข กิน อิ่มนอนอุ่นของคนอีสานใต้ด้วยตนเอง

นัยยะในเรื่องของการฟื้นพลังของคนในท้องถิ่นนี้สำคัญมาก เพราะเป็น การเปลี่ยนแปลงในระดับการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของการพัฒนาจากบนสู่ล่างเป็นการ พัฒนาจากล่างขึ้นบน การฟื้นพลังในการจัดการตัวเองของคนในท้องถิ่น มีความหมาย มากต่อการตั้งโจทย์การทำงานวิจัย รวมถึงโจทย์การพัฒนาในหลายนัยยะ

1. การตั้งโจทย์เพื่อการค้นหาพลังท้องถิ่น พลังท้องถิ่นมีความหมายที่สะท้อน ว่า คนในท้องถิ่นมีภูมิความรู้ มีสมอง มีเครือข่ายความสัมพันธ์กันเป็นกลุ่มเครือข่าย เครือ ข่าย ที่สามารถนำมาใช้เป็นพลังที่จะกำหนดใจ กำหนดทิศทางการพัฒนาที่ตนเองต้องการ รวมไปถึงการลงมือดำเนินการเพื่อไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ การกล่าวถึงพลังของท้องถิ่น โดย มีสมมุติฐานว่ามันเคยมีอยู่ แต่อาจจะอ่อนเปลี้ยไปด้วยเหตุผลต่าง ๆ นานา เป็นการทำให้ นักพัฒนาต้องเริ่มตั้งคำถาม ในทัศนะของผู้เขียนเห็นว่ามีโจทย์หรือคำถามที่สำคัญ 2 ข้อ คือ

1) พลังของท้องถิ่นนี้ยังหลงเหลือหรือแฝงตัวอยู่ในรูปของอะไรที่เราอาจมอง ข้ามไป เช่น เครือข่ายศรัทธา วัด เครือข่ายเหมืองฝาย เกล็ด เลี้ยว พิธีกรรม ประเพณีการ เอามือเอาร่าง การลงแขก เป็นต้น และคำถามที่เชื่อมโยงกันคือ ที่ผ่านมาพลังนี้เข้มแข็งขึ้น หรืออ่อนแอลงเพราะอะไร เพื่อให้เข้าใจถึงสาเหตุของความเข้มแข็งหรือความอ่อนแอของ พลังดังกล่าว การตอบคำถามนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพทำได้ด้วยกระบวนการศึกษาประวัติ- ศาสตร์ท้องถิ่น ที่จะช่วยให้เราสามารถวิเคราะห์ชุมชนและท้องถิ่นได้อย่างลึกซึ้งถึงที่ไปที่มา ที่ทำให้เขามีสภาพอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

2) ในการฟื้นฟูพลังของท้องถิ่นในการจัดการตัวเอง นักพัฒนาและนักวิจัยเชิงพัฒนาที่จะพยายามเอาความรู้เทคโนโลยี โครงการต่าง ๆ เข้าไป “ให้” คนในท้องถิ่น มี โจทย์ที่สำคัญอีกข้อคือ จะทำอย่างไรให้ปัจจัยภายนอกได้แก่ ความรู้ เทคโนโลยี และ โครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่คนนอกพยายามนำเข้าไปใส่ให้คนในท้องถิ่น สามารถสร้างให้เกิด ผลกระทบทางบวกต่อพลังของท้องถิ่น มากกว่าส่งผลไปลดทอนพลังของท้องถิ่นที่อยู่บน ฐานต่าง ๆ ทั้งฐานทรัพยากร ฐานเครือข่ายทางสังคม ฐานระบบความรู้ และฐานระบบคุณค่า และความเชื่อ

2. การสร้างความเป็นเจ้าของงานพัฒนาของคนในท้องถิ่น ดังได้กล่าว แล้วว่า “การพัฒนา” ส่วนใหญ่นั้น เป็นกิจกรรมของรัฐที่รัฐกุมทุกอย่าง ตั้งแต่ทิศทาง งบประมาณ ไปจนถึงการติดตามตรวจสอบผลการดำเนินงาน คนในท้องถิ่นไม่ได้มีโอกาสออก กำลังความคิดและกำลังกายในการจัดการปัญหาของตนเอง ทำให้คนในท้องถิ่นอ่อนเปลี้ย รอคอยแต่ความช่วยเหลือของรัฐมากกว่าจะพยายามช่วยตนเองและพึ่งตนเองให้มากขึ้น ซึ่ง ส่งผลให้การพัฒนาไม่เกิดผลที่ยั่งยืน ทิศทางและแนวทางที่เป็นทางเลือก คือ การเปิดโอกาส ให้คนในท้องถิ่น ซึ่งจะต้องเป็นผู้รับผลจากการพัฒนา ได้แสดงศักยภาพและพลังออกมานั้น อันจะทำให้การพัฒนาเกิดจากกระบวนการสร้างพลังและเติบโตจากภายใน คนในท้องถิ่นจะ เป็น “เจ้าของ” งานพัฒนามากขึ้น ตั้งแต่ริเริ่มลงมือทำไปจนถึงติดตามผลและปรับปรุงแก้ไข ซึ่งจะมีผลให้การพัฒนานั้น เกิดความยั่งยืนและเป็นประโยชน์กับคนในท้องถิ่นได้อย่าง แท้จริงมากขึ้น แต่ทั้งนี้ ก็ไม่ได้หมายความว่า การสนับสนุนจากหน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐ เอกชน และวิชาการจากภายนอกจะไม่สำคัญ จุดเน้นจึงอยู่ที่การวางบทบาทที่เหมาะสมของ แต่ละฝ่ายในการไปร่วมกันค้นหา และฟื้นฟูพลังของท้องถิ่นขึ้นมาต่างหาก

3. กระบวนการเรียนรู้ของ “คนใน” หัวใจสำคัญของการฟื้นฟูพลังของท้องถิ่น นี้ อยู่ที่การสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เอง เกี่ยวกับชุมชนพลังหรือ ฐานพลังทั้งสี่ประการของชุมชนหรือท้องถิ่น การเรียนรู้ด้วยตนเองถึงสิ่งที่ชุมชนหรือท้องถิ่น มีอยู่จะทำให้เกิดการฟื้นความภาคภูมิใจ ศักดิ์ศรี และความมั่นใจที่จะตัดสินใจและเลือกเส้น ทางเดินของตนเองได้ ที่ผ่านมากคนในแทบทุกท้องถิ่นของไทยถูกทำให้เชื่อว่าตัวเองโง่ ไม่มี อะไรดี จึงอยู่ในสภาพ “หงอ” และ “หงอย” แต่เมื่อใดที่เขาเกิดความตระหนักว่าตัวเองมีของดี อยู่และมีความรู้อะไรอีกมากกว่ารัฐหรือคนนอกไม่รู้ เขาจะเริ่มกล้าที่จะพูดและบอกว่าเขาเป็น ใครและต้องการอะไรจากรัฐหรือคนนอก ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของการฟื้นฟูภูมิปัญญา

ล้านนาในช่วงประมาณ 5 ปีมานี้ ที่ส่งผลให้เกิดกระแสความตื่นตัวของคนเหนือในการประกาศว่าเขาเป็นกลุ่มคนที่มีความยิ่งใหญ่ทางวัฒนธรรม มีภาษาและตัวอักษรที่ใช้สืบทอดภูมิปัญญาของเขามาได้ยาวนานกว่า 700 ปี มีวิถีชีวิตวิถีการทำมาหากิน มีเครือข่ายและมีพลัง กระบวนการเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นนี้มีพลังสูงกว่าการเข้าไปเรียนรู้เรื่องราวของคนใน โดยคนนอกมากนัก เพราะคนนอกเมื่อเข้าไปศึกษาแล้ว ก็มักได้เพียงเนื้อหาความรู้ที่ ว่าด้วยพลังของคนในท้องถิ่น แล้วเอามาเขียนหนังสือให้คนข้างนอกด้วยกันอ่านเพื่อให้เข้าใจคนในท้องถิ่น แต่หากเป็นการศึกษาเรื่องราวของคนใน โดยคนในด้วยกันแล้ว ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นโดยตรงคือความตระหนักในฐานพลังที่ตัวเองมีอยู่ ความภูมิใจ และสำนึกของความเป็นคนในท้องถิ่นเดียวกันร่วมกัน ซึ่งมีผลไปทำให้เครือข่ายทางสังคมเกิดการกระชับตัวและแน่นแฟ้นมากขึ้น มีพลังมากขึ้นในการที่จะลุกขึ้นจัดการเรื่องราวของตัวเองในท้องถิ่น

4. การวิจัยในฐานะเครื่องมือสร้างกระบวนการเรียนรู้ การที่พลังของคนในท้องถิ่นจะฟื้นขึ้นมาได้ด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของคนใน มีนัยยะที่ชี้ไปถึงนิยามและบทบาทใหม่ของการวิจัยว่า การวิจัยน่าจะไม่ใช่เป็นเพียงกิจกรรมเพื่อสร้างองค์ความรู้เท่านั้น เราอาจจะต้องหันมาให้ความสำคัญกับการวิจัยในฐานะเครื่องมือสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับงานวิจัยในด้านชุมชนและสังคม ถ้าเราหวังผลให้การวิจัยสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นและการเปลี่ยนแปลงนั้นเกี่ยวข้องกับทำที่ทัศนคติความรู้สึนึกคิด ความเข้าใจ หรือการสร้างวิถีคิดใหม่ของคนในพื้นที่ต่าง ๆ แล้ว ยิ่งจำเป็นที่เราต้องใช้กระบวนการทำงานของการวิจัยเข้าไปสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ ซึ่งอาจเป็นการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในกับคนนอกก็ได้ อันที่จริงแล้วคนในท้องถิ่นต้องการคนนอกที่เข้าไปในฐานะ “เพื่อน” อีกมาก เพื่อช่วยในการตั้งคำถาม สะกิดให้เขาคิดและมองในมุมใหม่ ๆ รวมทั้งแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ จากประสบการณ์ของผู้เขียนพบว่า การปะทะสังสรรค์ทางความคิดระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้านมีผลมากต่อการไปเสริมเติมต่อให้กับความรู้ชุดเดิมที่ชาวบ้านมีอยู่ และทำให้เขา “เก่ง” ขึ้นได้เร็วมาก เมื่อเทียบกับชุมชนที่ไม่เคยมีนักวิชาการเข้าไปทำวิจัยหรือมีนักพัฒนาเข้าไปทำงานด้วย นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้านในลักษณะของการเรียนรู้จากกันและกัน ยังมีผลต่อการปรับความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ร่วมในกระบวนการวิจัยด้วยกันด้วย เพราะกระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการความสัมพันธ์ในแนวราบ บนฐานคิดของความเท่าเทียมกัน ในโครงการวิจัยหลายโครงการ ผู้เขียนพบว่ามักจะจบโครงการ ทั้งนักวิชาการ นักพัฒนาของรัฐหรือเอกชน และชาวบ้านก็มักสะท้อนว่าตัวเองได้เข้าใจฝ่ายอื่นมากขึ้น ยอมรับกันและกัน

มากขึ้น และผลกระทบหลังจากโครงการวิจัยสิ้นสุดแล้วกลับกลายเป็นการเกิดความเป็นเพื่อนเป็นทีมที่สามารถพูดคุย ช่วยเหลือกันได้ในเรื่องอื่นๆ ด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือเกิดการขยายเครือข่ายทางสังคมของชาวบ้านให้กว้างขึ้น ซึ่งช่วยทำให้พลังในการพัฒนาตัวเองของท้องถิ่นเพิ่มขึ้นด้วยนั่นเอง

โดยนัยนี้ เราจะเริ่มมองเห็นกระบวนการทัศน์ใหม่ของการวิจัย ซึ่งหมายถึงการให้ความหมายใหม่ของการวิจัย โดยมีการเปลี่ยนแปลงในหลายองค์ประกอบของการวิจัย ได้แก่

- เป้าหมายของการทำงานวิจัยเปลี่ยนจากการสร้างองค์ความรู้ เป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้
- โจทย์วิจัยมาจากชาวบ้านมากขึ้นกว่าการกำหนดจากส่วนกลางโดยนักวิชาการ โดยเฉพาะโจทย์ที่เกี่ยวข้องกับความรู้และเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับชาวบ้าน
- ความเป็นเจ้าของงานวิจัยชาวบ้านจะเป็นเจ้าของงานมากขึ้นกว่างานวิจัยแบบเดิมๆ ซึ่งมักให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมรับรู้หรือให้ข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลเท่านั้น
- นักวิจัยจะมีองค์ประกอบเป็นชาวบ้านมากขึ้นหรือชาวบ้านเป็นหลัก ในขณะที่นักวิชาการอาจต้องลดบทบาทไปเป็นตัวรองหรือตัวเสริม
- กระบวนการวิจัยจะมีลักษณะที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้าน นักวิชาการและนักพัฒนาในการหาคำตอบหรือทางเลือกในการแก้ปัญหามากขึ้น

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การวิจัยกำลังจะมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ครั้งใหญ่ทีเดียว เพื่อให้งานวิจัยสามารถรับใช้การสร้างสรรคการเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงได้

5. การสร้างให้เกิด “บูรณาการ” ในการพัฒนาท้องถิ่น การทำให้กระบวนการพัฒนา เริ่มโดยมองจากการที่คนในท้องถิ่นเอง เริ่มเรียนรู้ ค้นหากุญแจเดิมที่มีมาใช้ในการวิเคราะห์ปัญหาและพยายามหาทางแก้เองนั้น จะเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการแก้ปัญหาการทำงานของระบบราชการแบบไม่มีบูรณาการต่างกรมต่างทำ ให้หันมามองชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นตัวตั้ง และพยายามบูรณาการโครงการต่างๆ ให้ไปตอบสนองโจทย์ของชาวบ้านมากกว่าตอบโจทย์ของกรม ที่ผ่านมามีปัญหาส่วนหนึ่งของการพัฒนาแบบบนลงล่างเกิดขึ้นก็เพราะไม่มีใครรู้ว่าจริง ๆ แล้ว ช้างล่างต้องการอะไร จึงมีแต่คนคิดแทนชาวบ้านว่า น่าจะต้องการเงินทุน ต้องการปุ๋ย ต้องการเมล็ดพันธุ์ ต้องการน้ำ ต้องการตลาด แล้วก็พยายามจัดให้โดยสิ่งต่างๆ ที่ให้ไปนั้น มักจะมาถึงชาวบ้านต่างกรรมต่างวาระ (หรือเรียกว่าตามบุญ

ตามกรรมก็คงจะได้) จึงทำให้ไม่เกิดผลต่อการแก้ปัญหาของชุมชนท้องถิ่นอย่างครบวงจร
ดังนั้น การที่ทำให้ชาวบ้านค้นหาตัวเอง และยืนยันด้วยความรู้และความมั่นใจว่าปัญหาของ
ตนเองอยู่ที่ไหน และต้องการการแก้ไขอย่างไร จะเป็นตัวตั้งที่ดีที่จะทำให้ระบบสนับสนุนต่าง ๆ
ทำงานได้เข้าป้าง่ายขึ้น แน่แน่นอนว่าระบบสนับสนุนของราชการส่วนกลางและส่วนภูมิภาค
ยังมีปัญหาเรื่องระบบระเบียบ และการงบประมาณอีกมาก แต่อย่างน้อยการทำให้ราชการรู้
จุดยืนของชาวบ้านที่ชัดเจน ก็จะช่วยได้มากในการทำงานพัฒนาท้องถิ่น

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่เริ่มมีคนพูดกันมากขึ้น ถึงการบูรณาการงานพัฒนาใน
พื้นที่ซึ่งเกิดขึ้นทั้งในฝ่ายรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ทางฝ่ายรัฐมุ่งเน้นไปที่การบูรณาการโดย
การกำหนดให้มีผู้นำ (CEO) ในพื้นที่เพื่อบริหารและเชื่อมโยงกิจกรรมการพัฒนาของกรม
กองต่าง ๆ ไปสู่เป้าหมายและวิสัยทัศน์ที่ตั้งไว้ของจังหวัดหรือพื้นที่ ในขณะที่เดียวกันทางฝ่าย
ขององค์กรพัฒนาเอกชน ก็มักจะเน้นไปที่การสร้างกลไกในพื้นที่ เพื่อเชื่อมโยงข้อมูลว่าใคร
ทำอะไร อย่างไร ในพื้นที่ไหน อันจะนำไปสู่การพัฒนาเป็นกลไกจัดการตัวเองของพื้นที่ที่
อาจประกอบด้วยคนทั้งจากฝ่ายรัฐ องค์กรปกครองท้องถิ่น NGO นักวิชาการ ชาวบ้าน นัก
ธุรกิจ ที่มีจิตสำนึกสาธารณะจะเข้ามาร่วมกันพัฒนาท้องถิ่น

ในความเห็นของผู้เขียน ไม่ว่าจะมาจากแนวทางแบบไหน สิ่งหนึ่งที่คุณเขียนเห็นว่าน่า
จะเป็นแนวทางร่วม ก็คือ การค้นหาและฟื้นฟูพลังของคนในท้องถิ่นให้ลุกขึ้นมา
มีบทบาทจัดการตัวเองได้มากขึ้น

รายชื่อโครงการวิจัยอ้างอิง

ที่	ชื่อโครงการวิจัยอ้างอิง	หัวหน้าโครงการ
	โครงการวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	
1	ขุนนิพัทธ์จินนคร...(เจีย กิซี): พ่อค้าคนจีนผู้สร้างประวัติศาสตร์ทาดใหญ่และหัวเมืองภาคใต้	ผศ.ศุภนิมิต นฤมล วงศ์สุภาพ
2	วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	ผศ.ดร. สุรัญญา ทองรักษ์
3	พัฒนาการการใช้ทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา : ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน	ดร. เลิศชาย ศิริชัย
4	เศรษฐกิจท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลา : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าวและยางพารา ตั้งแต่ พ.ศ. 2439-2539	ผศ. กิตติ ตันไทย
5	การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439-2534	อาจารย์ สารูป ฤทธิ์ชู
6	การแสดงพื้นบ้าน : การเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา กรณีศึกษาหนังตะลุงและโนราห์หลังปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2437-ปัจจุบัน)	อาจารย์ พิทยา บุชรรัตน์
7	พัฒนาการของพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่างพุทธศักราช 2442-2542	ผศ.เอี่ยม ทองดี
8	โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำกลาง-น้ำของอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน	อาจารย์ อารยะ ภูสาหัส
9	“ของหน้าหมู” ประวัติศาสตร์ตัวตนของชุมชนกลางหุบเขาแม่แจ่ม	อาจารย์ สันติพงษ์ ช้างเผือก
10	โครงการประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรสาธารณะของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำโขงอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย	อาจารย์ ธวัช มณีผ่อง
11	โครงการประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่ : การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น	รศ. สมโชติ อ่องสกุล

ที่	ชื่อโครงการวิจัยอ้างอิง	หัวหน้าโครงการ
12	ประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อการเข้าถึงทรัพยากร ของคนเมืองน่าน	ดร. ชูศักดิ์ วิทยาก็ค
13	ประวัติศาสตร์ชาวบ้านทุ่งสาน ในเขตอำเภอพรหมพิราม และวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก	รศ.ดร. จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ
14	ประวัติศาสตร์ชุมชนไทใหญ่ ท้องถิ่นภาคเหนือของ ประเทศไทยลุ่มน้ำแม่กก แม่สายและแม่มาว อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่	อาจารย์ เรณู อรรถฐาเมศร์
15	ชุมชนลุ่มน้ำนครชัยศรี : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและสังคม-วัฒนธรรม พลวัตและการท้าทาย	ผศ. เสาวภา พรสิริพงษ์
16	โครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นชุมชน บ้านป่าต้นน้ำคลองระบม-สียัด	คุณวิบูลย์ เข็มเฉลิม
17	ย้อนรอยอดีตชนเผ่าชู	คุณเบญจมาศ ชุมวรรธยา
18	เมื่อกะเหรี่ยงสวนผึ้งลุกขึ้นพูด	คุณวุฒิ บุญเลิศ
19	ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นวิถีวัฒนธรรมริมน้ำย่านตลาดพลู จากคลองบางหลวงถึงคลองด่าน	อาจารย์ พวงร้อย กล่อมเอี้ยง
20	พลวัตประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นท่ามกลางกระแส การเปลี่ยนแปลงตำบลคลองด่าน	คุณเรวดี ประเสริฐเจริญสุข
21	สืบสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอัมพวาสวนนอก ตำบลนางสี	คุณอนุสรณ์ อุดโน
22	วัฒนธรรมปลาและอาชีพประมงในชุมชนลุ่มแม่น้ำชี	นายสัตวแพทย์ วรพล เองวานิช
23	ความหลากหลายทางชีวภาพกับชุมชนท้องถิ่นลุ่มน้ำชี	ดร. ศุภชัย สมบัติโต
24	การขยายตัวของชุมชนเมืองลุ่มน้ำชี	ผศ. ถนอม ตะนา
25	รูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ของชุมชนลุ่มน้ำชี	อาจารย์ ไพบูลย์ บุญไชย
26	การศึกษาวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบ ทางกายภาพของชุมชนริมฝั่งลุ่มน้ำชี	อาจารย์ สักกรินทร์ แซ่กู่
27	คนจีนกับการขยายตัวของเมืองบริเวณลุ่มน้ำชี	อาจารย์ นาริรัตน์ ปริสุทธิวุฒิพร
28	การศึกษาสถานที่สำคัญของท้องถิ่นในลุ่มแม่น้ำชี โดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน	ผศ. ธีัญญา สังข์พันธานนท์
29	เศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการในลุ่มน้ำชี	ดร.ชินสัคค สุวรรณอัจฉริยะ
30	ประเด็นท้องถิ่นศึกษา : เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบริเวณ ลุ่มทะเลสาบสงขลา	ผศ. ยงยุทธ ชูแว่น

ที่	ชื่อโครงการวิจัยอ้างอิง	หัวหน้าโครงการ
	โครงการวิจัยทางการศึกษา	
31	การศึกษาทางเลือก : ฐานข้อมูลและการวิเคราะห์	คุณสุชาดา จักรพิสุทธิ์
32	โครงการหลักสูตรมัคคุเทศก์งานแกะสลักไม้และงานไม้สำหรับนักเรียนในชุมชนบ้านถาย อ.หางดง จ.เชียงใหม่	รศ.ดร. สาลี ทองธิว
33	กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว	ผศ. จำลอง คำบุญชู
34	การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นวิชาศิลปศึกษาเพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถานที่วัดไหลหิน	ผศ. ชุติมา เวทการ
35	การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อการพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3	อาจารย์ ล้ายอง สำเร็จดี
36	กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน : ศึกษากรณีชุมชนแผ่นดินทองคอยรดดีกว่า	อาจารย์ สุพจน์ แสงเงิน
37	การนำกระบวนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น เรื่องการเลี้ยงโคนมไปประยุกต์ใช้ในต่างบริบท ระยะที่ 2	รศ. ดร. บุญเรียง ขจรศิลป์
38	การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เรื่องสมุนไพรชุมชน ปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ระยะที่ 2	ดร. ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์
39	โครงการศึกษาและพัฒนากระบวนการคืนโรงเรียนให้กับชุมชนโดยใช้ดนตรีโปงลางเป็นตัวสานสัมพันธ์	ผศ. พีรพงษ์ พลเวียงธรรม
40	โครงการการศึกษากับความเข้มแข็งของชุมชน : กรณีศึกษาการสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน วงปีพาทย์พื้นเมืองตำบลชมพู อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง	ผศ. ประชุม บุญน้อม
41	ปั้นเด็ก ปั้นดิน เพื่อท้องถิ่นยั่งยืน	ผศ. เวช หกพันนา
42	โครงการพัฒนากระบวนการชุมชนด้านการจัดทำหนังสือประสบการณ์ที่สอดคล้องกับท้องถิ่น	ผศ. เกศริน มนูญผล
43	โครงการพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาเพื่อสืบสานอาชีพในชุมชนสำหรับนักเรียนประถมศึกษา กรณีชุมชนวัดมะค่า สภาวัฒนธรรม ต.หัวสำโรง อ.ท่าม่วง จ.ลพบุรี	ผศ. ศิริเพ็ญ มากบุญ

ที่	ชื่อโครงการวิจัยอ้างอิง	หัวหน้าโครงการ
44	โครงการวิจัยกรณีศึกษาชุมชนเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์เชิงอนุรักษ์ของเขาสมอเคลง อำเภอวังทอง จ.พิษณุโลก	อาจารย์ ถาวร พงษ์พานิช
45	การศึกษาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึก : กรณีคลองแสนแสบ	อาจารย์ กนกรัตน์ ยศไกร
46	โครงการศึกษาและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนในระบบกับชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน : กรณีศึกษาพื้นที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นบุรีรัมย์ ในเขตการเคลื่อนไหวของโรงเรียนชุมชนอีสาน ระยะที่ 2	ดร. จาริรัตน์ ปรกแก้ว
47	การศึกษาสำนึกสาธารณะของชุมชน : กรณีศึกษาการจัดการศึกษาในโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดน	ผศ. ณรงค์ อ้วนอง
48	กระบวนการชุมชนในการนำการเล่นพื้นบ้านเป็นสื่อและกิจกรรมในการสอนในโรงเรียน ตำบลสีหังหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา	อาจารย์ ปัทมาพร ชเลิศเพ็ชร
	โครงการวิจัยด้านความเข้มแข็ง/ศักยภาพของชุมชน และอื่น ๆ	
49	โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง	รศ.ดร.ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์
50	โครงการชุมชนประมงกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่งทะเลในภาคใต้ : ปัญหาและทางเลือก	ดร.วัฒนา สุกกันต์สีล
51	บทบาทของชุมชนชาวประมงประมงพื้นบ้านในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งและการบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่รอบอ่าวปัตตานี	อาจารย์ ปิยะ กิจถาวร
52	โครงการปลูกความหลากหลายให้งอกงาม : กรณีศึกษาและการประชุมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของเกษตรกรและชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนา พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ระดับประเทศ	คุณนิรมล ยუნบุญย์
53	โครงการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จังหวัดเชียงใหม่	คุณชัยพันธุ์ ประภาสวัต

ที่	ชื่อโครงการวิจัยอ้างอิง	หัวหน้าโครงการ
54	โครงการพัฒนาระบบสวัสดิการสำหรับคนจนและ คนด้อยโอกาสในสังคมไทย	รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ
55	เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย	ศ.ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา
56	โครงการวิจัยชุมชนหมู่บ้าน พลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 กลุ่มน้ำในประเทศไทย	คุณพรพิไล เลิศวิชา
57	โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน	รศ.ดร.นภาพรณ์ หะวานนท์
58	โครงการศึกษาทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของ เศรษฐกิจชุมชน	รศ.ดร.วรวุฒิ โรมรัตนพันธุ์
59	โครงการพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน	รศ.ดร.นภาพรณ์ หะวานนท์
60	โครงการสร้างและพัฒนาตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตและ พัฒนาสังคม	ศ.ดร.อมรา พงศาพิชญ์
61	แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้าน เพื่อการพัฒนาชุมชน	คุณอดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์